

„Kako živi narod“ u zaštićenom prostoru? - Park prirode Vransko jezero i životna svakodnevica lokalnog stanovništva

Jureković Biondić, Lea

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:715037>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-19**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru
Odjel za etnologiju i antropologiju
Sveučilišni diplomski studij
Etnologija i antropologija

Lea Jureković Biondić

**„Kako živi narod“ u zaštićenom prostoru? – Park
prirode Vransko jezero i životna svakodnevica
lokalnog stanovništva**

Diplomski rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za etnologiju i antropologiju
Sveučilišni diplomski studij
Etnologija i antropologija

„Kako živi narod“ u zaštićenom prostoru? – Park prirode Vransko jezero i životna svakodnevnica lokalnog stanovništva

Diplomski rad

Student/ica:

Lea Jureković Biondić

Mentor/ica:

izv. prof. dr. sc. Mario Katić

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Lea Jureković Biondić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom „**Kako živi narod“ u zaštićenom prostoru? – Park prirode Vransko jezero i životna svakodnevnica lokalnog stanovništva** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2024.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	3
3. OPIS LOKALITETA I NJIHOV ZNAČAJ UNUTAR PARKA PRIRODE VRANSKO JEZERO	6
3.1. Opće značajke i geografski položaj.....	6
3.2. Kratki povijesni pregled	8
4. ZAŠTIĆENO PODRUČJE – INSTITUCIONALNI OKVIR ZAŠTITE.....	12
4.1. Zone zaštite	13
4.2. Ornitološki rezervat Vransko jezero	14
4.3. Problematika u zaštićenom prostoru.....	15
5. LOKALNO STANOVNIŠTVO U OKOLICI PP VRANSKOGA JEZERA	20
5.1. Ribolov i krivolov	20
5.2. Poljoprivreda	26
5.3. Način obrade tla	29
5.4. Zaštita polja i zemljišta.....	33
6. ODNOS LOKALNE ZAJEDNICE I PARKA PRIRODE VRANSKO JEZERO	36
7. ZAKLJUČAK.....	41
8. IZVORI	43
8.1. Literatura.....	43
8.2. Internetski izvori	45
8.3. Popis kazivača.....	46
9. PRILOZI	48

„Kako živi narod“ u zaštićenom prostoru? – Park prirode Vransko jezero i životna svakodnevnica lokalnog stanovništva

Sažetak

U ovom diplomskom radu, na temelju etnografskog terenskog istraživanja u Vrani, Banjevcima, Radašinovcima te Pakošanima, prikazan je suživot lokalnog stanovništva koje živi unutar granica PP Vransko jezero, s jedne strane, te s druge, Parka kao institucije. Cilj je ukazati na promjene koje su se odvijale prije proglašenja Vranskog jezera Parkom prirode, a potom i nakon njegovog proglašenja. Na temelju polustrukturiranih intervjua dobiveni su rezultati - čime se bavi narod u zaštićenom prostoru. Kao najčešće djelatnosti ističu se poljoprivredne i ribolovne, a kao važna tema uočava se zaštita polja. Na temelju zakonskih regulativa, definiranih Prostornim planom Parka i Planom upravljanja, utvrđene su zone *slobodnog* korištenja s ciljem zaštite lokalnog stanovništva i Parka prirode. Ove zone namijenjene su korištenju površina za lokalno stanovništvo koje se nalaze pod upravom Parka prirode Vransko jezero.

Ključne riječi: Park prirode Vransko jezero, lokalna zajednica, etnologija, zaštićeno područje, poljoprivreda, ribolov

"How do people live" in a protected area? – Vrana Lake Nature Park and the everyday life of the local population

Abstract

In this thesis, based on ethnographic field research in Vrana, Banjevci, Radašince and Pakoštane, the coexistence of the local population, who live within the boundaries of the PP Vrana Lake on the one hand, and the Park as an institution on the other, is presented. The goal is to point out the changes that took place before Vrana Lake was declared a Nature Park, and then also after it was declared. Based on semi-structured interviews, the results were obtained - what do the people in the protected area do. Agriculture and fishing stand out as the most common activities, and field protection was noted as an important topic. On the basis of the legal regulations defined in the Spatial Plan of the Park and the Management Plan, zones of free use have been determined with the aim of protecting the local population and the Nature Park. These zones are intended for the use of areas for the local population, which are under the management of the Vrana Lake Nature Park.

Keywords: Vrana Lake Nature Park, local community, ethnology, protected area, agriculture, fishing

1. UVOD

Tema diplomskog rada je život u zaštićenim prostorima na primjeru Parka prirode Vransko jezero i životne svakodnevice lokalnog stanovništva s područja Vrane, Banjevacica i Radašinovaca. Kao prvo, pokušat ću istražiti na koji način zaštićeni prostor utječe na život ljudi te s kojim se prednostima i nedostacima susreću. Naime, promjene, koje se događaju, najviše se očituju u gospodarskom aspektu života kao što je, primjerice, nemogućnost dobivanja dozvole za ribolov, jedne od gospodarskih djelatnosti koja je bila zastupljena uz rubne dijelove Vranskog jezera. Osim toga, na određenom području Parka prirode ograničava se stočarstvo, nekoć primarne djelatnosti lokalnog stanovništva.

Primarna je hipoteza rada da je, zbog zaštite prostora na kojem žive, lokalno stanovništvo prilagodilo svoje gospodarske djelatnosti te je počelo razvijati dotad manje zastupljene grane kao što su: pčelarstvo, poljoprivreda, ali i turističko-uslužni sektor. Cilj rada uočiti je promjene nastale u životnoj svakodnevici lokalnog stanovništva nakon stjecanja statusa ornitološkog rezervata 1983. godine, a naročito nakon proglašenja Vranskog jezera Parkom prirode, 21. srpnja 1999.

Razlog odabira ove teme proizlazi iz terenskih (etnografskih) istraživanja provedenih u razdoblju od 19. do 24. travnja 2021., na području naselja Vrana, Radašinovci i Banjevci, te u razdoblju od 25. do 30. travnja 2022., na području Parka prirode Vransko jezero, u suradnji s Parkom prirode Vrana i djelatnicom Parka Normom Fressel te pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Marija Katića. Naime, razgovarajući s kazivačima, koji su nama etnologima omogućili što temeljitiju, odnosno korisniju provedbu istraživanja, često smo u konačnici započinjali teme koje nisu imale specifičan *početak* i *kraj*. Istraživanja su rezultirala nekolicinom podtema, proizišlih iz rezultata provedenih intervjua, kao što su nekadašnji život i običaji, poljoprivreda i stočarstvo (ispaša, rad u polju, izrada vapna i način uzgoja kultura), lov i ribolov, opskrba vodom (pojenje stoke i bunari), obitelj i suodnosi (život u zadruzi, odnosi unutar obitelji te s drugim mjestima, kao i dijeljenje zemlje) te suodnos s okolicom Vranskog jezera. Tako su se, na temelju razgovora o određenoj temi, npr. stočarstvu, dobivale karakteristične informacije o

nazivima kanala, bunara, pašnjaka itd., ali i specifični nazivi koji se upotrebljavaju ili su se upotrebljavali u ovom podneblju, okolici Vranskoga jezera.

U razgovoru s kazivačima, koji su pristali na provođenje intervjua, polemiziralo se o radu Parka prirode, negativnim stranama proglašenja Vranskog jezera Parkom prirode, suodnosu između djelatnika i stanovnika tog područja te se govorilo o gotovo zaboravljenim djelatnostima i običajima ovdašnjih stanovnika. Entuzijazam, ugoda i smiješak na licima kazivača bili su povodom za nastavljanjem njihove priče. Pod stručnim vodstvom djelatnice iz Parka prirode te mentora sa Sveučilišta u Zadru posjećeni su značajni lokaliteti unutar Vranskog jezera kao što su: lučica Prosika, vidikovac Kamenjak, vidikovac Čelinka, Maškovića Han i drugi. Obilaženjem istih cijelo vrijeme mi je *na pameti* bilo djelo hrvatskog ekonomista, sociologa, političara te doktora prava Rudolfa Bićanića iz 1936. godine - *Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*. Naime, njegova publikacija ispituje sociološke aspekte kvalitete života u različitim mjestima u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini (Hrvatsko zagorje, Gorski kotar, Lika, Dalmacija, Primorje, Bosna, Dalmatinska zagora, Brač, Neretva i dr.) te bilježi autorove razgovore s lokalnim stanovnicima. „Upoznavanje narodnog života znači upoznavanje narodnih potreba u prvome redu. A kod svakog savjesnog čovjeka ono mora roditi težnju, da dade svoj prilog nastojanju koje ide za tim da se te narodne potrebe zadovolje. Zato je ispitivanje narodnog života najbolja škola za svakog javnog radnika. Iznošenje prilika i uvjeta, pod kojima narod živi je prvi korak k tome, da se te prilike poboljšaju. Zlo koje se ne pozna ne može se ni liječiti“ (Bićanić 1939: 4). Ove autorove misli naglašavaju važnost razumijevanja i upoznavanja potreba ljudi kao ključnih elemenata u vođenju javnih poslova. Ističe kako svaki savjesni pojedinac treba težiti tome da doprinese naporima usmjerenim ka zadovoljenju tih potreba. Prema ovom shvaćanju, istraživanje i analiza života predstavljaju najbolji način obuke za svakog javnog radnika. Pritom se ističe važnost iznošenja stvarnih prilika i uvjeta u kojima ljudi žive jer je to prvi korak ka poboljšanju tih istih prilika. Podcrtava se ideja da se problemi ne mogu riješiti ako se ne prepoznaju i ne razumiju u svojoj punoj složenosti. Stoga je bitno kontinuirano istraživati, slušati i razumjeti potrebe i probleme zajednice kako bi se oni mogli adekvatno rješavati. Istim primjerom vodit ću se u ovom radu kako bih ukazala na potrebu shvaćanja, istraživanja i analize okolnosti u kojima živi lokalno stanovništvo unutar i u neposrednoj blizini granica PP Vransko jezero.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Problematika u zaštićenim područjima poput Parka prirode Vransko jezero može biti raznolika i složena obuhvaćajući ekološke, ekonomske, socijalne i upravljačke izazove. U nastavku slijedi nekoliko ključnih problema koji se mogu pojaviti. Prije svega, to je očuvanje ekosustava. Jedan od glavnih ciljeva zaštićenih područja očuvanje je prirodnih ekosustava i biološke raznolikosti. Međutim, često se i životinjska zajednica, unutar i u bližoj okolini, suočava s opasnostima kao što su: nelegalno krčenje šuma, nekontrolirani lov, invazivne vrste i degradacija staništa. Jedna od, može se reći, podvrsta zaštićenosti vezana je upravo uz turizam i samu posjećenost mjesta. Dakle, povećana posjećenost turista može negativno utjecati na zaštićena područja dovodeći do problema kao što su: prekomjerno uznemiravanje divljih životinja, erozija staza, onečišćenje, širenje bolesti te promjene u ekosustavima zbog intenzivnog korištenja. Treći problem jest održivo korištenje resursa. Primjer je zajedničko, unaprijed dogovoreno, korištenje svih prirodnih resursa potrebnih lokalnom stanovništvu, primjerice, dijela šume u Vranskom jezeru, pašnjaka, ribolovnih područja, itd. Uz taj problem, usko je vezan suodnos između lokalnog stanovništva, s jedne, te Parka kao institucije, s druge strane. U takvom zaštićenom prostoru potrebe i interesi različitih dionika, poput turističkih djelatnika i upravnih djelatnika u Parku, lokalnog stanovništva i poljoprivrednika, mogu dovesti do sukoba interesa. Osim turističkih i upravnih djelatnika, posjetitelja, znanstvenika i istraživača, veliku ulogu u zaštiti područja ima upravo lokalna zajednica. Naime, njezina podrška očuvanju prirode i kulturnog nasljeđa Parka, kao i uključenost u programe održivog razvoja od ključnog je značaja za dugoročno očuvanje Parka. Kazivači, s kojima smo se dogovorili za intervju ili su se pak našli *slučajno* na putu, pozvani su da podijele svoje iskustvo, znanje i perspektivu na temu Parka prirode Vransko jezero, no to je rezultiralo proširenjem teme na određene kulturne prakse, tradiciju, običaje ili društvene fenomene. Tako se početna tema poljoprivrednih djelatnosti proširila na sprovode, vjenčanja, tradiciju pečenja *kreča*, običaje dijeljenja zemlje i brojne druge. Pristup i početni dojam, koji smo mi kao ispitanici pokazali prema kazivačima, bio je profesionalan te ni na koji način nismo željeli nametati unaprijed određene teme koje se odnose na Vransko jezero, već posve suprotno - kazivači su imali potpunu slobodu. Prije svega, reakcija na nas, etnologe, bila je začuđujuća na prvi pogled te su često zamjenjivali naše zanimanje etnologa s enolozima i novinarima. Kada smo im objasnili tko smo, što smo i iz kojeg razloga smo došli baš na taj teren, kazivači su postajali sve opušteniji. Nisu se ustručavali izreći ono što možda inače ne bi izrekli, ukratko, stekli smo

povjerenje i zbližili se, *uronili* u teren. U konačnici, provedeno je sveukupno četrnaest intervjua relevantnih za ovu temu. Najviše kazivača dolazi iz općine Pakoštane, zatim Vrane, Radašinovaca i Banjevac. Svi ispitanici i mnogi izvori, koje sam koristila, pokazali su se bitnima i izuzetno korisnima u pisanju ovoga rada.

Glavna metoda, koja se koristila u istraživanju, bila je polustrukturirani intervjui. Intervjui s kazivačima provedeni su na području Vrane, Banjevac i Radašinovaca. Prije samog intervjua pažljivo sam razmotrila teme i okvirna pitanja koja ću postaviti uzimajući u obzir ciljeve istraživanja i kontekst studije. Ovo uključuje identifikaciju ključnih tema i pitanja što je pomoglo u dubljem razumijevanju kulture ili proučavanog fenomena. Podloga za odabir potencijalnih, relevantnih tema bila je *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* čiji je autor Antun Radić. Iako je *Osnova* objavljena daleke 1897. godine, s neiscrpnim i aktualnim temama, služila je kao okosnica za samo provođenje intervjua. Kako bi se *osuvremenio* pristup intervjuiranja, neke od relevantnih tema i dijalekata prilagođene su današnjem vremenu. Tako se prema *Osnovi*, može naći konstrukcija riječi, poput *sprava i oruđa* za obrađivanje zemljišta, no istu konstrukciju, prilikom provođenja intervjua, zamjenjivala sam alatima za obradu polja. Čapo Žmegač et al. ističe kako je (2006: 21) intervjuiranje stalno prisutno u istraživanjima etnologije u Hrvatskoj, ali su se oblici razgovora i odnos između istraživača i ispitanika znatno promijenili tijekom vremena. U ranijoj paradigmi intervjui se provodio postavljanjem pitanja i davanjem odgovora. U devedesetima otvoreni tipovi intervjua i metode životne priče postali su češći u etnografskim istraživanjima svakodnevnog života tijekom rata. Ova istraživačka praksa, inspirirana konceptima iz postmoderne ere osamdesetih, naginjala je prema analizi tekstova, diskursa i predstavljanjima. Takav odabir polustrukturiranih intervjua omogućavao je fleksibilnost i otvorenost usmjerenu prema samom ispitaniku. U tom smislu, kao istraživačica, potaknula bih određenu temu, dok su kazivači imali apsolutnu slobodu svog izražavanja. Mogli su izreći sve ono što im se činilo relevantnim za određenu temu, a potom i ponuditi odgovor na temu koja tada možda i nije bila relevantna za onu trenutnu. Upravo fleksibilnost i otvorenost dopustili su ispitaniku slobodno izražavanje njegovih misli, iskustava i perspektive unutar okvira postavljenih tema ili pitanja. Prilikom provođenja intervjua korištene su dnevničke bilješke prije provođenja samog istraživanja, potom bilješke za vrijeme i nakon provođenja intervjua. Prije samog provođenja intervjua, zapisivane su kratke odrednice i relevantne informacije o ispitaniku, ako je unaprijed dogovoren intervjui, s kratkim osvrtom na potencijalne teme. U slučaju da intervjui nije bio dogovoren,

kazivači bi izlazili ususret. Rado bi pristajali na intervju, međutim, nekoliko puta bilo je potrebno naglašavati tko smo i zašto nam je razgovor s njima potreban. Pri samom provođenju intervjua korištene su bilješke s kratkim podsjetnicima – ono što je bilo potrebno za bolje razumijevanje, npr. lokalni govor karakterističan za taj kraj. Na kraju provođenja intervjua zapisivane su ključne riječi, a potom je bilježen i kratki osvrt. Prema Potkonjak (2014: 78), iako se često oslanjamo na naše dojmove, neformalne *mentalne bilješke* ostaju nam kao trajni podsjetnik s terena. Sjećanja često nisu dovoljan ili pouzdan izvor za pisanje etnografskog teksta. Zato su razvijeni tekstualni mehanizmi, kako bismo što prije zabilježili dojmove i iskustva, koji će služiti kao građa za kasnije pisanje. To se naziva *prorada zbilje* što u osnovi znači bilježenje i pretvaranje iskustava u tekstualni oblik na koji ćemo se kasnije oslanjati kao na važan i pouzdan izvor podataka s terena. Ti podaci pomažu kontekstualizaciji razgovora i intervjua, opisuju događaje, evociraju ljude, mjesta i situacije te obogaćuju naše razumijevanje vremena provedenog na terenu. Osim dnevničkih bilješki, korišteni su i mobilni uređaji za snimanje transkripata razgovora. U konačnici, transkripti su ključni alat u analizi podataka u etnološkom istraživanju jer omogućuju detaljno proučavanje razgovora, interakcija i događaja unutar proučavane zajednice. Osim toga, ključni su resurs u procesu prikupljanja, interpretacije i analize podataka. Prema Potkonjak (ibid.: 81), „transkript razgovora ili intervjua predstavlja prijenos izgovorenog u tekst koji će se analitički obrađivati u postupku kodiranja. On je jedan od osnovnih oblika građe ili izvor podataka s kojima započinje i na kojima se temelji analiza. Transkript poštuje sve govorne odlike jezika, prenosi razgovor poštujući žargonska, kolokvijalna i vernakularna obilježja izgovorenog kako bi se u što većoj mjeri sačuvala govorna obilježja kazivanja.“

Prilikom provođenja istraživanja u razdoblju od 19. do 24. travnja 2021., na području naselja Vrana, Radašinovci i Banjevci, te u razdoblju od 25. do 30. travnja 2022., na području Parka prirode Vransko jezero u ulozi etnografa, ispitivača i promatrača, bila sam na neki način *uronjena* u sam teren. Ova praksa omogućila je dublje razumijevanje kulture, običaja, vrijednosti i praksa na terenu. Za samo percipiranje i shvaćanje (meni nepoznatog) terena poslužila je znanstvena i stručna literatura iz područja turizma i zaštićenih prirodnih područja, kao i dostupne internetske baze podataka. Nadalje, korišteni su relevantni podaci o okolnostima u kojima obitava lokalno stanovništvo, prema Prostornom planu Parka prirode Vransko jezero, čiji je nositelj izrade Ministarstvo graditeljstva i prostornoga uređenja. Njegovi izrađivači su Zavod za prostorno planiranje Ministarstva graditeljstva i prostornoga uređenja te Zavodi za

prostorno uređenje Zadarske i Šibensko-kninske županije. Prema Prostornom planu, detaljno su objašnjene zone prema kojima je Park podijeljen, stoga on olakšava razumijevanje, primjerice, barijera između strogo zaštićenih područja Parka te područja namijenjenog svim posjetiteljima za slobodno korištenje.

3. OPIS LOKALITETA I NJIHOV ZNAČAJ UNUTAR PARKA PRIRODE VRANSKO JEZERO

3.1. Opće značajke i geografski položaj

Prije nego krenem u detaljniju analizu ovog područja, potrebno je istaknuti neke od važnijih karakteristika koje su od presudne važnosti za razumijevanje navoda koji iznose sami kazivači o ovom prostoru. Kako ističe Javna ustanova Park prirode Vransko jezero (2010: 9), po svojoj površini od 3.002 ha, Vransko jezero smatra se najvećim prirodnim, slatkovodnim jezerom u Republici Hrvatskoj, a specifično je po svom postanku i hidrografiji. Tako površina Parka iznosi 57², a površina Posebnog ornitološkog rezervata iznosi 873 ha ili 15,3 % Parka prirode Vransko jezero. Smješteno je u toplom i sušnom mediteranskom podneblju, a predstavlja jedinstveno močvarno područje u našem priobalju. Prema Javnoj ustanovi PP Vransko jezero (ibid.: 8), osim tršćaka i poplavnih travnjaka, na području Parka zabilježeno je i 249 vrsta ptica te preko 700 biljnih vrsta, uz velik broj močvarnih i vodenih biljaka. Ono što je zanimljivo, osim što dio sjeverozapadne obale jezera čini jedino mediteransko gnjezdište čaplji u Hrvatskoj, ono je i međunarodno močvarno područje, posebno za zimovanje ptica močvarica i njihovo gniježđenje (ibid.).

Prilog 1. Položaj¹ PP Vranskoga jezera. Park prirode Vransko jezero. Biograd na Moru, 2024.

Vransko jezero je² u suštini krško polje ispunjeno vodom, a osim toga je i kriptodepresija³ po položaju, prema razini svjetskoga mora. Najplići dio jezera leži u njegovom sjeverozapadnom dijelu, od pola do jednog metra, dok je najdublji prema jugoistočnom dijelu i ondje zapravo i doseže najveću dubinu od četiri do šest metara. Upravo radi svoje plitkoće, njegova voda je podložna naglim promjenama temperature, ovisno o temperaturi zraka. Osim toga, Park prirode Vransko jezero ima blagu mediteransku klimu. Prosječna mjesečna temperatura zraka oscilira od 6,6 °C u siječnju, koji je i najhladniji mjesec, te do 24,5 °C u srpnju koji je najtopliji mjesec (JU PP Vransko jezero 2010: 19). Adulnar i Kolarić (2020: 10) ističu kako je Vransko jezero, reljefno gledano, najniža točka Ravnih kotara. Vodni režim u jezeru ovisi o količini padalina, a tijekom ljeta može doći do smanjenja količine vode, naročito za vrijeme sušnih razdoblja. S

¹ (Park prirode Vransko jezero 2023)

² (Ibid.)

³ Uleknuce na površini Zemlje ispunjeno vodom, kojemu je površina vode iznad morske razine, a dno ispod nje. „Kriptodepresija“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje

obzirom na to da slana morska voda utječe u samo jezero, veliki problem predstavlja stradavanje jezerske faune te privremena formiranja morskih zajednica. Osim toga, ističe se kako je Vransko polje s jezerom, u prošlosti, stvaralo Vransku močvaru koja se postupkom hidromelioracije i izgradnjom kanala Prosika, o kojemu ću kasnije u radu pisati, postupno isušivala. Rezultat toga smanjenje je količine vode u jezeru, močvarnih i poplavnih staništa te zaslanjenje jezerske vode što ostavlja negativnu posljedicu na floru i faunu u jezeru. Na temelju tih podataka zaključuje se da je podvodni ekosustav Vranskoga jezera ugrožen te da zahtijeva i poseban režim zaštite.

3.2. Kratki povijesni pregled

Kulušić (1959: 96) ističe da 1945. godine, agrarnom reformom i ukidanjem velikih privatnih posjeda, gotovo četvrtina polja postaje vlasništvom poljoprivrednog dobra *Vrana* u Jankulovici. Osim toga, dobivene su i nove agrarne površine, upotrebljavanjem suvremenih poljoprivrednih sprava i prokopavanjem novih kanala. Prije uvođenja suvremenih poljoprivrednih strojeva povećanje životnog standarda rezultiralo je vođenjem manjih gospodarstava. Ranije je polje bilo obrađivano na jednostavan način, primjerice, korištenjem drvenog pluga. Stočarstvo je imalo ključnu ulogu u gospodarstvu područja oko Vranskog jezera, s naglaskom na uzgoj sitne stoke, poput koza i ovaca.

Povijesno gledano, a i u današnje vrijeme, nastanjenost naselja u dolini bila je vezana uz poljoprivredne djelatnosti. Tako je u hrvatskoj srednjovjekovnoj povijesti *Vrana* bila jedno od važnih središta Dalmacije. Prema Kulušić (ibid.: 91-94), izgradnja Vranske tvrđave (*Castrum Auranae*) i samostana sv. Grgura iz 9. stoljeća svjedoče o važnosti ovog područja. Naselja, poput *Vrane*, stvorena su zahvaljujući flišnim naslagama pogodnim za zemljoradnju te izvorima bogatim vodom. Prema Mesić (2006: 10), na temelju krunidbene izjave kralja Dmitra Zvonimira iz 1076. u Solinu, ovaj lokalitet zapravo je bio benediktinski samostan, koji je darovan Vatikanu, kako bi papinski legati imali osiguran dugotrajni boravak u hrvatskim zemljama. Na taj način samostan postaje dijelom Petrova nasljeđa *Patrimonium Petri* te uživa papinsku slobodnostinu *ponifitiam libertatem*. Osim ekonomske, strateška vrijednost izražena je u razdoblju od 1138. pa sve do 1404. godine zahvaljujući vranskim priorima, templarima i ivanovcima. Prema Mlinarić (2009: 139), godine 1404. Vransko polje nalazi se pod vlašću

Mletaka, a tek 1752. Mlečani daju pravo na tzv. vranski posjed u zakup obitelji Francesca Borellija iz Bolonje kao *possesso con titolo di feudo*. Slijedom toga, navedenom su posjedu pripadala mjesta – Tinj (kod Benkovca), Banjevac (današnji Banjevci), Vrana, *Toretta* (današnji Turanj), Radošinovci, Stankovci, Biograd, Sveti Filip i Jakov, Dobra Voda (kod Benkovca) i Pakoštane. Bitno je naglasiti kako su tada tek osminu posjeda činile oranice, vinogradi, livade, pašnjaci i šume, a ostalo se sastojalo od blata, šaša i močvare. Naselje je bilo pod osmanskim i mletačkom vlašću, međutim, tvrđava je uništena u 17. stoljeću, a danas možemo pronaći samo ostatke zidina.

Prilog 2. Stari grad Vrana. Lea Jureković Biondić. Vrana, 20.4.2021.

Prema Mesić (2006: 5), za vrijeme osmanske vladavine, na području Vrane uz tvrđavu podignut je Maškovića Han koji je danas pretvoren u turističko-kulturni objekt. Naime, Jusuf Mašković,

visoki dostojanstvenik s turskoga dvora, rodom iz Vrane, podiže han u 17. stoljeću. Njegova izgradnja započela je uoči Kandijskog rata, međutim, ista nije dovršena zbog smrti Maškovića. Nakon oslobođenja Vrane 1699. godine, obitelj Borelli preuzima han, a u konačnici ista obitelj upravlja cjelokupnim vranskim feudom od 1752. do 1881. godine. Njegova važnost očituje se u raskošnosti i monumentalnosti, a smatra se najzapadnijim spomenikom civilne turske arhitekture u Europi. Osim vranske baštine, u Banjevcima nalazimo i primjer sakralne baštine, crkvu sv. Ivana iz 11. stoljeća. Prema Mesić (ibid.: 2), ta crkva specifična je po ojačanom zvoniku (utvrdi), dograđenom početkom 16. stoljeća radi obrane od manjih turskih provala. Nedaleko od Radašinovaca nalaze se ostaci kasnoantičkog refugija, dok se od prirodnih nalazišta mogu pronaći Baldina jama u Donjim Bakovićima te akvadukt na vodotoku Biba, pored naselja Knežević. Prema Mesić (ibid.: 24), speleološki lokalitet Baldina jama nalazi se u Donjim Bakovićima, kod Banjevaca. Obiluje lijepim stalagmitima, dok su zidovi same špilje zasigani. Na ravnom dijelu otkriven je i dio ljudskog kostura, starog oko 6000 godina. Od ostalih lokaliteta ističe se Borellijeva ribarska kućica na Jugoviru, nastala u 18. stoljeću. Imala je funkciju skloništa i boravišta za čuvarsku službu, a potom za kontrolu izlova jegulje⁴ (ibid.: 25). Mesić (ibid.: 26) dalje ističe kako se između 19. i 20. stoljeća grade tradicionalne bunje, a jedna od njih nalazi se u Modravama. Bunja u Modravama zapravo je „arhetip tradicionalnih kamenih poljskih kućica koje se grade na kamenitim terenima u dalmatinskom i istarskom priobalju u maslinicima i vinogradima udaljenijim od naselja.“ Za susjedne mještane Murtera i Betine ova bunja imala je funkciju prenoćišta ili pak zaklona od nevremena. Česti korisnici istih bili su i pastiri. Tako hrvatski etnolog Jadran Kale (1998: 79) pobliže istražuje etnografske obrasce naseljenosti bunja. Ističe kako hrvatski arhitekt Ćiril M. Iveković, u svom opisu skrivenih *Šupljih gromila*, bilježi narodno predanje da su ih sagradili hajduci za svoje potrebe stanovanja. Hrvatski geograf i povjesničar Andre Jutronić opisuje bračke bunje i spominje da su se u njima ponekad skrivali za vrijeme okupacija. Etnologinja Tihomira Stepinac Fabijanić bilježi i tajno korištenje *kažuna*, bunja za pečenje rakije između svjetskih ratova te spominje rukopisnu bilješku o tome kako je jedan *kažun* kod Mednjana bio naseljen još u rano 20. stoljeće. Kasnije je taj *kažun* služio kao štala uz novoizgrađenu kuću. Na otocima, gdje su otočani ovisili o vinogradima na susjednim školjima, ovisno o vinogradima na susjednim brdima, povremeno bi noćili u bunjama unutar vinograda kako bi nadzirali sazrijevanje grožđa. U nekim slučajevima, zbog udaljenosti, počeli su gnječiti grožđe unutar tih građevina (ibid.: 80).

⁴ Na ovom mjestu, u najvećoj mjeri jegulja migrira prema Jadranu i nazad.

Prilog 3. Tradicionalna bunja na Modravama⁵ (19.-20. st). Udruga Modrave Murter-Betina.
Betina.

⁵ (Udruga Modrave Murter-Betina 2020)

4. ZAŠTIĆENO PODRUČJE – INSTITUCIONALNI OKVIR ZAŠTITE

Prije nego se posvetim analizi područja, koje je zaštićeno unutar PP Vranskog jezera, potrebno je prikazati kontekstualni okvir njegova razumijevanja. Naime, zaštićeno područje *podrazumijeva* geografski jasno određen prostor koji za svrhu ima zaštitu prirode.

Zaštita prirode ostvaruje se očuvanjem bioraznolikosti, georaznolikosti i krajobrazne raznolikosti, kao i zaštićivanjem specifičnih dijelova prirode uključujući zaštićena područja, zaštićene vrste te zaštićene minerale i fosile. Osim toga, zaštićeno područje⁶ unaprijed je definirano Zakonom o zaštiti prirode, a to je ujedno i pravni akt koji ishodi odredbe za zaštitu prirodnih vrijednosti Republike Hrvatske.

Bulat (2012: 96) ističe kako je početkom dvadesetog stoljeća započela institucionalna zaštita prirode entuzijazmom skupine zaljubljenika u prirodu koji su se udružili u Društvo za uređenje i uljepšavanje Plitvičkih jezera i okolice. Ova grupa pokrenula je inicijativu za donošenje zakona o proglašenju tog područja nacionalnim parkom što je rezultiralo formalnom zaštitom 1928. godine. Međutim, ova zaštita nije imala međunarodne kriterije i nije bila na istoj razini kao što su današnji nacionalni parkovi. Godine 1960. osniva se Zavod za zaštitu prirode što je označilo važan korak prema centraliziranoj brizi o svim prirodnim vrijednostima na cjelokupnom području nekadašnje Jugoslavije.

Godine 1949. dolazi do proglašenja prvih nacionalnih parkova, NP Plitvička jezera i NP Paklenica, što je označilo cjelovit pristup zaštiti prirode u RH. Naime, to je naglasilo važnost zaštite cijelog područja, a ne samo pojedinih prirodnih znamenitosti. Zakoni o zaštiti prirode, donošeni od 1949. do 2003. godine, proširili su ovlasti i zadatke ustanova koje upravljaju zaštićenim područjima te je postupno jačao sustav zaštite prirode. Posebno se ističe Zakon o zaštiti prirode iz 2003. godine koji je uveo regionalne parkove kao novu kategoriju zaštićenih područja i planove upravljanja kao strateške dokumente dugoročnog planiranja (ibid.: 96). Izmjene Zakona o zaštiti prirode iz 2005. godine, a posebno izmjene iz 2008. godine, označile su korak unatrag u očuvanju prirode. Ovo se pripisuje političkim razlozima, interesima lobija te gospodarskim interesima povezanima sa zaštićenim područjima. U konačnici, razvoj institucionalne zaštite prirode u RH odlikuje se postupnim jačanjem zakonodavnog okvira i

⁶ Zakon o zaštiti prirode (NN 80/13, 15/18, 14/19, 127/19)

institucionalnih kapaciteta, iako su povremeno bili prisutni i koraci unatrag izazvani političkim i gospodarskim interesima (ibid.). Naime, strategija i akcijski plan zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti Republike Hrvatske predstavljaju ključni dokument za zaštitu prirode koji određuje dugoročne ciljeve i smjernice očuvanja biološke i krajobrazne raznolikosti zaštićenih prirodnih vrijednosti. Dalje u radu, na primjeru PP Vransko jezero, koristit će se strateški i akcijski planovi zaštite koji su ključni za razumijevanje međuodnosa Parka prirode kao institucije te lokalnog stanovništva.

Prema čl. 111, st. 2. Zakona o zaštiti prirode⁷, možemo razlikovati zaštićena područja od državnog značenja te područja od lokalnog značenja. Prvoj skupini, dakle državnoj, pripadaju strogi rezervat, nacionalni park, posebni rezervat te park prirode. Drugoj skupini, odnosno lokalnoj, pripadaju park - šuma, regionalni park, spomenik prirode, značajni krajobraz te spomenik parkovne arhitekture. To će kasnije u radu biti potrebno za razlikovanje postavljenih granica kako bi se zaštitila prirodna sfera onih biljaka i životinja koje su pod posebnom zaštitom kao što su to jegulje. Neke od granica u Parku omeđene su ornitološkim rezervatom, stoga za to područje vrijede posebna pravila, koja je potrebno poštivati, ako dolazi do potrebe za, primjerice, sportskim ribolovom. Osim toga, Park prirode podijeljen je i prema zonama.

4.1. Zone zaštite

Ministarstvo graditeljstva i prostornoga uređenja (2012: 4-5), prema Prostornom planu PP Vransko jezero, dijeli Park na tri osnovne zone zaštite prirode. To su: zona stroge zaštite, zona aktivne zaštite te zona korištenja.

1) Zona stroge zaštite

Navedena zona obuhvaća 7,4 % područja Parka prirode te se u cijelosti nalazi na prostoru posebnog ornitološkog rezervata. Ona obuhvaća ekosustave tršćaka te slobodne vode u okolini, neophodne za očuvanje ptica močvarica. U ovoj zoni nisu dopuštene intervencije u prostoru, osim rekonstrukcije postojeće promatračnice za ptice, ali u nadležnosti ministarstva. Posjet je dozvoljen samo uz nadzor Javne ustanove.

⁷ (Ibid.)

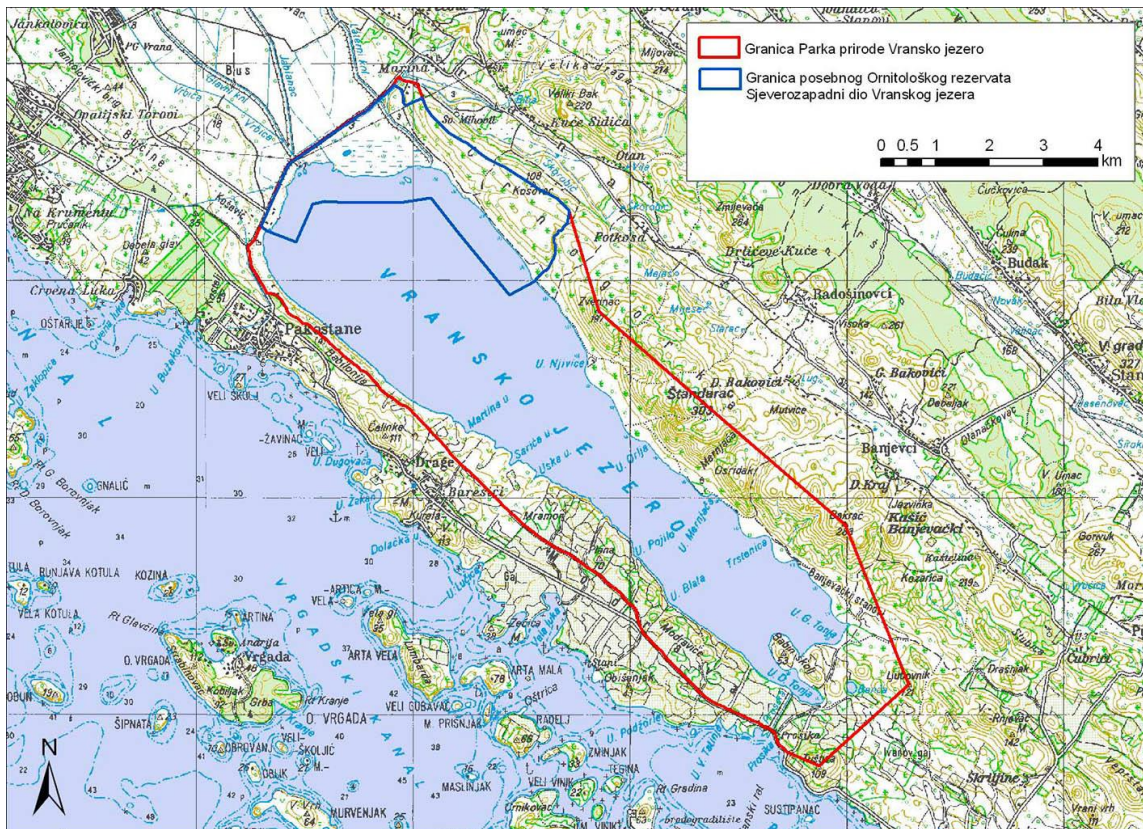
2) Zona aktivne zaštite

Ova zona obuhvaća najveći dio površine Parka prirode (91,8 %). Uključuje stajaće i tekuće kopnene vode, šume, travnate površine te obradive poljoprivredne površine. U ovoj zoni dopušteno je posjećivanje, ali su propisani određeni uvjeti. Prije svega, aktivna mjera očuvanja te revitalizacija ekosustava. Preporuka je održavanje travnjaka, ispašom, košnjom ili uklanjanjem stabala, te poticanje ekstenzivnog, odnosno tradicionalnog stočarstva. Kao drugo, nalaže se i postupan prijelaz na ekološki prihvatljivu poljoprivredu. Osim toga, ovim planom određeno je i održavanje tradicionalne poljoprivrede, naročito uzgoj vinograda i maslinika, no zabranjuje se prenamjena zemljišta.

3) Zona korištenja

Treća zona je zona korištenja te obuhvaća tek 0,8 % ukupne površine Parka. Ona sadrži sve postojeće i šumske ceste, područje ekosela Majdan, posjetiteljske/turističke infrastrukture (Crkvine, Drage zapad, Prosika, Živača, Kamenjak, Bašinka, Banđenova draga) te lučice i pristaništa (ibid.: 5).

4.2. Ornitološki rezervat Vransko jezero

Prilog 4. Prikaz granice Parka prirode Vransko jezero, naznačene crvenom bojom, te granice posebnog Ornitološkog rezervata, naznačene plavom bojom. Park prirode Vransko jezero. 2021.

Kako ističe Javna ustanova PP Vransko jezero (2022: 3), odlukom Skupštine općine Biograd na Moru (Službeni vjesnik općina Benkovac, Biograd, Obrovac i Zadar 02/83) te Uredbom Vlade RH (NN 68/11), ornitološki posebni rezervat proglašen je zaštićenim 1983. godine. Usporedbe radi, Park prirode, koji uključuje znatno šire područje u odnosu na ornitološki rezervat, proglašen je 1999. godine Zakonom o proglašenju Parka prirode *Vransko jezero* (NN 77/99), prema odluci Hrvatskoga sabora. Ubraja se među ornitološki⁸ najvrjednija područja Hrvatske te predstavlja temeljni fenomen zaštite cjelokupnog Parka prirode. Površinom od 8,83 km² zauzima sjeverozapadni dio Vranskog jezera do same granice Parka prirode.

Općenito govoreći, posebnim rezervatom smatra se „područje kopna i/ili mora od osobitog značenja zbog jedinstvenih, rijetkih ili reprezentativnih prirodnih vrijednosti, ili je ugroženo stanište ili stanište ugrožene divlje vrste, a prvenstveno je namijenjen očuvanju tih vrijednosti.“ (Javna ustanova PP Vransko jezero 2022: 3). Ono što je važno za istaknuti jest činjenica da u posebnom rezervatu nisu dozvoljene djelatnosti, koje bi mogle ugroziti svojstva zbog kojih je proglašen rezervatom, dok su dopuštene one djelatnosti kojima se održavaju ili čak poboljšavaju uvjeti od posebne važnosti za očuvanje svojstava na temelju kojih je proglašen rezervatom. S druge strane, za Park prirode vrijede nešto drugačija pravila, odnosno rekla bih da su zakoni dosta *slobodniji*. Tako Park prirode ima više vrsta namjena, od kojih se ističu znanstvena, kulturna, odgojno-obrazovna i rekreativna. Osim toga, dozvoljene su gospodarske djelatnosti, s tim da se ne ugrožava njegova prvotna uloga (ibid.).

4.3. Problematika u zaštićenom prostoru

Bulat (2012: 99) ističe slabosti sustava upravljanja zaštićenim područjima u Republici Hrvatskoj. Prije svega, postoje nedostaci u zakonodavnom okviru, neusklađeni su zakonski propisi, a nedorečenosti otežavaju rješavanje bitnih pitanja upravljanja zaštićenim područjima.

⁸ (Park prirode Vransko jezero 2021)

Primjeri su neriješeni imovinsko-pravni odnosi, koncesije i koncesijska odobrenja te nedostaci u Zakonu o zaštiti prirode. U konačnici dolazi do neusklađenosti sa zakonskim rješenjima u praksi. Naime, primjećuju se postupci suprotni zakonskim rješenjima, kao što su slučajevi gospodarskog korištenja i eksploatacije u zaštićenim područjima te osnivanje pojedinih javnih ustanova koje obuhvaćaju samo jedno područje.

Osim toga, Bulat ističe i nepreciznost u definiranju namjene kategorija zaštite prirode: nedostaju precizne definicije i razlike u načinu korištenja različitih kategorija zaštite prirode (poput značajnog krajobraza, regionalnog parka ili parka šume) koje rezultiraju problemima u propisivanju režima korištenja (ibid.: 99).

Nadalje, problemi u upravljanju zaštićenim područjima u Republici Hrvatskoj obuhvaćaju nedostatak standardiziranog pristupa, a nedostatak osoblja, velike fluktuacije zaposlenika te sezonski karakter posla dodatno otežavaju efikasno upravljanje. Osim toga, prostorni planovi za većinu su zaštićenih područja zastarjeli ili se sporo donose i mijenjaju. Ovo može dovesti do nerealnih planova upravljanja i nedostatka adekvatnog nadzora nad njihovom provedbom (ibid.: 100). Primjer jesu akcijski planovi PP Vransko jezero, iz 2010. i 2012. godine, relevantni za ovaj rad. Osim zakonskih regulativa, velik problem čine financijski problemi i utjecaj gospodarskih objekata na zaštićena područja. Prije svega, većina zaštićenih područja ovisi o državnom financiranju, pri čemu samo manji broj područja može egzistirati vlastitim obavljanjem djelatnosti. Dostupnost sredstava iz europskih fondova nedovoljna je što dodatno otežava situaciju. Kao drugo, gospodarski subjekti često ne poštuju Zakon o zaštiti prirode te svoje aktivnosti obavljaju na način koji može ugroziti prirodne resurse. Ovo može imati negativan utjecaj na netaknutost i izvornost prirode što također utječe na lokalnu zajednicu i domicilno stanovništvo (ibid.: 100-101).

Ono što je posebno problematično jest činjenica da je ornitološki rezervat Vranskoga jezera izložen pritisku negativnih utjecaja zbog svoje malene površine. Prema Javnoj ustanovi PP Vransko jezero (2010: 23), močvarno područje, koje se nalazi u poplavnoj zoni ornitološkog rezervata, ne koristi se za poljoprivrednu proizvodnju i u potpunosti je izvan ljudskog djelovanja. S druge strane, aluvijalno livadna i hidromeliorirana tla nalaze se na rubu ornitološkog rezervata. Prema Javnoj ustanovi PP Vransko jezero (ibid.), na tom području izrazito nepovoljnim smatra se učinak intenzivnog poljodjelstva, kako u rezervatu, tako i u

okolici Parka. Na taj način uništavaju se staništa za mnogobrojne zaštićene životinje, upotrebljavaju se pesticidi te umjetna gnojiva koja ubrzavaju eutrofikaciju⁹ jezera. Zbog posebnih karakteristika tla, takvi štetni sadržaji dugo se zadržavaju u tlu i u podzemnim vodama što u konačnici rezultira veoma nepovoljnim utjecajem na Vransko jezero u cjelini. Kao drugo, javlja se lov, ali i krivolov¹⁰. Naime, zbog ograničenog područja, koje je pod zaštitom, ptice, koje izlaze izvan njega, stradaju u okolnom području. Naposljetku, turizam te sportski ribolov utječu na način da njihovi korisnici uznemiravaju ptice, i slično.

Kao što je ranije navedeno u radu, zaštita prirode ima ciljeve usmjerene na bioraznolikost, georaznolikost i krajobraznu raznolikost. Isto tako, prema čl. 111. st. 2. Zakona o zaštiti prirode¹¹, možemo razlikovati zaštićena područja od državnog i lokalnog značenja. Dakle, zaštićeno područje, od državnog značenja, uključuje strogi rezervat, nacionalni park, posebni rezervat i park prirode. Kako bih ukazala na prednosti, ali i probleme s kojima se susreće zaštićeno područje, navodim primjer jednog nacionalnog parka, konkretno NP Krka. Park prirode Vransko jezero susreće se s raznim problemima, međutim, moram istaknuti kako to nije izoliran *slučaj*. Na konceptu održivog razvoja Nacionalnog parka Krka i utjecaja na lokalno stanovništvo, Radeljak i Pejnović (2008 : 25) ukazuju na nekoliko ključnih prednosti, uključujući zapošljavanje lokalnog stanovništva, obogaćivanje turističke ponude Šibensko-kninske županije te reguliranje zaštite rijeke Krke.

Prije svega, Nacionalni park Krka pruža značajne mogućnosti zapošljavanja lokalnog stanovništva u različitim sektorima uključujući turizam, održavanje parka, zaštitu prirode i interpretaciju. Lokalno stanovništvo zaposleno je u različitim pratećim ulogama unutar Parka, ali veza između razvoja Parka i lokalnog stanovništva nije dovoljno snažna, osim u područjima Skradina i djelomično Šibenika. NP Krka ključna je turistička destinacija u regiji, privlačeći veliki broj posjetitelja svake godine, stoga razvoj turističke infrastrukture u parku i okolnim područjima doprinosi raznovrsnosti turističke ponude Šibensko-kninske županije što pozitivno utječe na lokalnu ekonomiju. Osim toga, NP Krka igra važnu ulogu u zaštiti rijeke Krke i njezinog ekosustava. Održavanjem ekološke ravnoteže i provođenjem mjera zaštite, Park doprinosi očuvanju prirodnih resursa regije i sprječava negativne utjecaje na okoliš. Ove prednosti naglašavaju važnost održivog razvoja Nacionalnog parka Krka i njegovog lokalnog

⁹ Starenje vodenih ekosustava (npr. jezera). Za takav proces je karakterističan intenzivan rast algi, količina kisika se snižava, životinjske vrste postupno izumiru, a vodeni ekosustavi poput jezera mijenjaju boju u tamnozelenu i smeđu. „Eutrofikacija“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje

¹⁰ (Park prirode Vransko jezero 2021)

¹¹ Zakon o zaštiti prirode (pročišćeni tekst zakona)

stanovništva ističući kako ekonomski prosperitet, zaštita okoliša i društvena dobrobit mogu zajedno napredovati kroz integrirani pristup upravljanju prirodnim resursima. Kao potencijalne mogućnosti ističu se ravnomjernija turistička valorizacija Parka, poticaj razvoja raznih oblika ruralnog turizma, u širem prostoru, zapošljavanje lokalnog stanovništva, izrada suvenira, sufinanciranje infrastrukturnih projekata, stipendiranje mladih te radionice za lokalno stanovništvo. S druge strane, zapažaju se i neki od ključnih nedostataka Nacionalnog parka Krka u vezi s povezanošću s regijom, kao i općeniti izazovi koji se javljaju, poput slabe razvojne povezanosti s lokalnim stanovništvom. Dakle, nedostatak integracije NP Krka s razvojnim planovima i inicijativama regije može ograničiti potencijalne koristi za lokalnu zajednicu. Nedostatak suradnje između parka i regije može rezultirati propuštanjem prilika za zajednički razvoj infrastrukture, turističke programe i održive inicijative. Ono što se posebno javlja kao problematično jest veliki udio sezonskog zapošljavanja. Takvo zapošljavanje može stvoriti nesigurnost među lokalnim stanovništvom i doprinijeti ekonomskoj ranjivosti regije. Ograničenja u vezi s razvojem parka i povezanosti s regijom mogu dovesti do populacijskog praznjenja naselja u regiji. Nedostatak prilika za zapošljavanje i razvoj može potaknuti migraciju stanovništva iz ruralnih područja prema urbanim centrima što može pak utjecati na demografsku strukturu i vitalnost lokalnih zajednica.

Isto tako, NP Krka suočava se s nizom čimbenika koji ugrožavaju njegove osnovne prirodne fenomene, poput vodopada i ekosustava. Osnovni fenomen Nacionalnog parka ugrožen je zbog ispuštanja otpadnih voda, posebno u područjima Knina i Drniša, prisutnosti odlagališta otpada unutar slivnog područja rijeke Krke te korištenja vode za opskrbu i hidroenergetiku unutar područja Parka. Ovo može imati dugoročne negativne posljedice na turističku atraktivnost parka i njegovu sposobnost pružanja edukativnih i rekreativnih iskustava posjetiteljima. Nedostatak lokalne inicijative, koji se također javlja kao ključni problem u NP Krka, može ograničiti mogućnosti za inovacije i razvoj novih turističkih proizvoda ili usluga. Lokalna zajednica možda nije dovoljno mobilizirana ili poticajna za sudjelovanje u razvoju parka i regije što može usporiti napredak u ostvarivanju održivog razvoja (ibid.: 25).

U konačnici, usporedivši Nacionalni park Krka i Park prirode Vransko jezero, mogu se uočiti prednosti za lokalno stanovništvo, ali i problemi s kojima se suočava jedno zaštićeno područje. Kao prednost mogu se primijetiti turistički potencijali, odnosno obogaćivanje turističke ponude novim sadržajima, izrada suvenira za posjetitelje, doprinos očuvanju prirodnih resursa regije te sprječavanje negativnih utjecaja na okoliš. S druge strane, od problema s kojima se susreće ovaj Nacionalni park te Park prirode, ističu se slaba povezanost

lokalnog stanovništva s javnim ustanovama. Naime, nedostatak suradnje između parka i regije može rezultirati propuštanjem prilika za zajednički razvoj infrastrukture, turističkih programa i održivih inicijativa. Prema Provedbenom programu Općine Pakoštane¹², (2021: 9) istaknuti su neki od problema, koji se navode kao posljedica zagađenja okoliša, poput nekvalitetnih građevina za stoku i perad. Osim toga, divlja odlagališta (kojih je ukupno šest na području Općine Pakoštane), a koja se nalaze uz sam PP Vransko jezero, ostavljaju doista nepovoljan utjecaj na okoliš. Na kraju, ističe se i neodgovarajuća zakonska regulativa na području zaštite okoliša, ali i neprovođenje donesenih zakona (ibid.: 10).

¹² Provedbeni program Općine Pakoštane odnosi se na provedbu programa za razdoblje 2021.-2025. godine.

5. LOKALNO STANOVNIŠTVO U OKOLICI PP VRANSKOGA JEZERA

Kako bih započela s opisivanjem gospodarskih djelatnosti, kojima se bavi stanovništvo u okolici Parka prirode Vransko jezero, potrebno je pobliže opisati aktivne i pasivne korisnike prostora u Parku što je od osobite važnosti za razumijevanje lokaliteta u cjelini.

Prema podacima Javne ustanove PP Vransko jezero (2022: 12), u unutrašnjosti PP-a, trenutno živi petnaestak obitelji, konkretno na području Majdana kod Vrane, na poluotoku Babin škoj, u Prosici i s jezerske strane Pakošтана. Kao drugo, unutar jednog do tri kilometra, izvan granica Parka, nalaze se naselja Pakošтана, Drage, Betina, Vrana, Radašinovci, Banjevci i Kašić. Tijekom istraživanja provela sam intervjue sa stanovništvom s područja Pakošтана (naročito s jezerske strane), Vrane, Radašinovaca i Banjevaca. Navedeni intervjui pružili su širi uvid u važnost lokalnog stanovništva koje živi u okolici PP Vranskoga jezera. Prema popisu iz 2021. godine, na ovom prostoru živjelo je 5346 stanovnika, od kojih je 72 % stanovništva iz Draga, Betine i Pakošтана, dok je preostalih 28 % iz Vrane, Radašinovaca, Banjevaca te Kašića (ibid.).

5.1. Ribolov i krivolov

„Bilo je ribe, svega je bilo. Sićam se toga, 3., 4. razred, mi bacimo knjige i odma' brže-bolje na jezero. Mi smo gliste 'vatali na udicu i to, ne štapom, nego ručno baciš i držiš je na ruci. To su girice i cipanj bili. Oni se brzo oko izvora drže. To su najkvalitetnije s jezera“, prema kazivanju R. B. iz Radašinovaca.

Do 1854. godine, prema Kulušić (1959: 98), ribarstvo je bilo dozvoljeno, a koristili su ga stanovnici Banjevaca, Betine i Pakošтана. U periodu od 1854. do 1896. godine ribolov je bio dozvoljen jedino u Prosici, zatim je i ondje zabranjen. Tako su se lovile samo jegulje i cipli do 1948., kada je u jezero ubačen šaran, koji je nažalost prouzrokovao velike zaraze, slijedom kojih su jegulje i cipli gotovo u potpunosti uništeni. Posljedica toga vidljiva je i danas. Naime, ulov jegulje, na području Parka, u potpunosti je zabranjen budući da je ona u opasnosti od potpunog nestanka u Jezeru.

Navod, koji ističe kazivač Š. Č. iz Pakošтана, dokazuje učestalost ribe poput šarana i cipli, koja se pojavljivala čak i zimi, u plićaku.

„Šarani, ciplji, zimi, kad bi bilo hladno, onda bi u plićak riba došla, ne samo to, bila je jedna godina kad je jezero bilo skroz poleđeno, ne znam koje, da su ljudi išli odavde pa gore skroz po ledu, gurali su kamen ispred sebe i išli su po ledu – 55.-e ili 56.-e je bilo to kad su maslinici nastradali - ali bilo je toga i kasnije. Za šarane i ciplje, nije bilo somova, to kad bi bilo hladno, onda bi ljudi čekali tu na ovom mostu, riba je bižala u toplije, a tamo su ti rukavci topliji, onda bi tamo napravili mriže ili bi ostima tako da je zimi bilo ribe...“

Iz sljedećeg navoda, koji pobliže opisuje kazivač R. B. iz Banjevaca, vidljiv je stav o, tzv. slobodnom ribolovu. Nažalost, nema podataka o približnom razdoblju kada su jegulje, na neki način, bile dozvoljene za ribolov.

„To je bio slobodan ribolov, nije bilo somova, recimo, nije bilo šarana, nije bilo babušaka, nije bilo štuca. Samo autohtona riba, girica i jegulja i cipalj, to su bile ribe u jezeru. I tako išlo se ostima na jutarnju i navečer, to se tuklo po sred jezera, jegulje. Nema sad više toga. Sad je zaštićeno i zaraslo je puno toga...“

S druge strane, kazivač Z. Š. iz Vrane izražava svoje nezadovoljstvo prema (ne)dozvoljenom ribolovu, osobito je primjetno negodovanje lokalnog stanovništva iz mjesta kao što su: Vrana, Drage te Pakošтane. Iako mi je osobno, s jedne strane, jasno njegovo nezadovoljstvo, s druge strane, moram istaknuti da je ribolov dozvoljen uz dozvole koje je moguće nabaviti, međutim, potrebno je poštivati određena pravila donesena Pravilnikom. Primjerice, nije moguće loviti ribu kao što je jegulja jer postoji opasnost od izumiranja, osim toga nije moguće ribariti u ornitološkom rezervatu jer je on zaštićen.

„Prije 3-4 godine (2017./18.), kad je bila suša, kad nije bilo vode, krepavale su štuca, krepavali su somovi, po 120 kila sa 30 kila su somove tovarili. I onda se pokazalo kol'ko te ribe ima. Ja mislin da je to igra druga da oni pripremaju za nekog, za sebe i svoje, da će oni dat' kad se vidi za godinu, dvi dana, jer se ta riba mora izloviti, više ribe ima nego vode. (...) Al' zar nije sramota da ni'ko iz Vrane, iz Pakošтana, iz Draga, nema dozvolu da neće da uzme i ni'ko se ne pita zašto, da mi moramo ići noću loviti ribu na

crno. Ja san bacia dvi vrše i još ih zaveza' i reka' – sveza' san vršu sajlon, ne diraj, da mi je ne odnese voda, da je vi ne dirate jer van ja ne pravin štetu – ne – on se napravia pametan. Umisto da bude da je u skladu sa prirodon, da čuvamo mi tu prirodu, oni bi namjerno kontra narodu. (...) „

Prema navodu kazivačice G. K. iz Pakoštana, uočava se kako je čak devedeset posto kuća imalo brodice i kućice za alat, s druge strane, danas ih je ostalo svega nekoliko na tom području.

*„1954., 1955. bili Mađari... ribarska kuća, gdje je danas kamp Crkvine, **Danguba** je lučica za brodove, 90 posto kuća je imalo brodicu i kućicu za alat, Mađari uzeli jezero, izlovljavali mrežama... svi su radili... riba se čistila, solila, sušila i na izvoz. Tako mi je svekrva pričala...“*

Dalje se opisuje način ulova ribe, ali i činjenica da je štika, na neki način, prevladala i gotovo istrijebila šarane u jezeru (iste tvrdnje spomenute su više puta prilikom intervjuja - često je štika bila dominantnija tako da je jedno vrijeme vladala potpuna nestašica šarana).

„Lovila se riba alatima... svi se od nje hranili... otkad je došla štika, nema šarana... lovili vršama i mrežama... umjetno gorivo stavljali... nivo vode se držao... bio uvijek nivo... sve je bilo bogato poljoprivredom...“

Kazivačica¹³ dalje objašnjava kako su se na menijima u restoranu (pretpostavljam lokalnom) nalazile žabe, jegulje i šarani, a nije bilo ni izvoza. Uvijek je bilo mesa, ribe, ali i poljoprivrede, koja je evidentno danas zapuštena u odnosu na “prije“, kao u i ostalim krajevima diljem Hrvatske.

„U restoranu se servirala žaba, jegulja, šaran, sve iz ovog jezera... nije se uvozilo... nije dolazilo iz Neretve. Uvijek je bilo mesa, ali 90 posto hrane iz tu... ali je riba bila od tu... kad su bile svadbe, osmi mart... svi smo gore išli... sve je zadruga držala, 116 zaposlenika, sve je imala. Hangare, tehnologiju... sad nitko ništa... poljoprivredu prije ne bi tako zapustili...“

¹³ Prema kazivačici G. K., u Pakoštanima, 28.4.2022.

Ono što je važno napomenuti, na području Vranskoga jezera postoji isključivo sportski ribolov, umjesto nekadašnjeg gospodarskog ribolova ili pak uzgoja ribe. Prema podacima, koje je zabilježila Javna ustanova PP Vransko jezero (2022: 62), u jezeru je dosada zapaženo i dokumentirano sveukupno dvadeset vrsta riba. Četiri vrste ribe autohtone su za dalmatinsku slatkovodnu ihtiofaunu (ranije spomenuta europska jegulja, glavočić vodenjak, riječna babica i drlja), šest vrsta riba je morskog tipa (od kojih su po pet vrsta cipala i oliga) te na kraju deset alohtonih¹⁴ vrsta koje su slučajno ili namjerno unesene iz drugih slivova. U tu kategoriju ubrajaju se som, štika i šaran. Temeljem rješenja Ministarstva poljoprivrede iz 2015. godine, Javna ustanova Parka prirode Vransko jezero odgovorna je za gospodarenje u ribolovnoj zoni. Na temelju toga, Javna ustanova propisuje određena pravila ponašanja koja se odnose na sam ribolov. Kao što je već ranije u radu navedeno, ribolov je u potpunosti zabranjen na području posebnog ornitološkog rezervata, konkretno to se odnosi na „sjeverozapadni dio Vranskog jezera“, ali i ribolov na poplavnom području te u migraciji ribe na Prosici i Jugoviru (ibid.: 62-63).

Što se tiče pravila ponašanja i ostalih obveza, Javna ustanova opisuje postupak za ulovljenu strogo zaštićenu vrstu ribe (jegulju, glavočić vodenjak, riječnu babicu i masnicu), vrijeme u kojemu je dopušten ribolov, način lovljenja, korištenje aplikacije *mRibic* i brojnih drugih, a sve u svrhu zaštite samog prostora Parka (ibid.). Ono što je doista problematično za adekvatnu zaštitu samog područja Parka, odnosi se na problem krivolova, koji se javlja čak i u posebno zaštićenom području, odnosno unutar granica ranije spomenutog ornitološkog rezervata. Tako se među najučestalijim zabranjenim alatima za ribolov nalaze: vrše, ribolovne mreže i parangali¹⁵. Prije svega, korištenjem vrša najčešće stradavaju jegulje koje su općenito ugrožene vrste riba na svjetskoj razini. Specifične su po tome što spolno zrele jedinke prelaze nekoliko tisuća kilometara do Sargaškog mora, kako bi se razmnožile, međutim, za vrijeme puta ne hrane se, već troše unaprijed sakupljene zalihe te nakon razmnožavanja ugibaju. Značajan problem lova također ističu u Javnoj ustanovi PP Vransko jezero (ibid.: 81), a to je naročito negativan utjecaj na ornitofaunu. Lov je dozvoljen, međutim, stradavaju zaštićene, rijetke, ali i ugrožene vrste. Preljetanjem, ne samo ornitološkog rezervata, ptice odlaze na okolna područja, pri čemu ugibaju. Osim toga, krivolov se predstavlja kao dodatna opasnost,

¹⁴ Alohtona vrsta, u biologiji označava vrstu biljke ili životinje koja je prenesena iz drugoga mjesta, a koja nije samonikla u promatranome kraju. Suprotno od alohtone je autohtona vrsta, koja se u promatranome kraju nalazi od davnine. „Alohtona vrsta“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje

¹⁵ (Park prirode Vransko jezero 2021)

jer je u samom fokusu lov, pri čemu se koriste nedopuštene vabilice. Sve to utječe na nepovoljnu situaciju u zaštićenom prostoru.

S druge strane, kako bi se olakšao sam proces ribolova, u tu svrhu podižu se ribarske kućice na području Vranskoga jezera, od kojih su tri u funkciji i danas. Prva je ujedno i najmlađa - ribarska kućica Prosika¹⁶ iz 19. stoljeća. Prema Mesić (2006: 31), njena namjena civilna je, a služi kao ribarska lučica i ribarska kućica za potrebe ribarske i čuvarske službe na jezeru. Navedena lučica sadrži glavni (iz doba Austrije) i središnji mol izgrađen u 20. stoljeću. U konačnici obnovljena je tradicionalnim materijalom, pretežno kamenom koji se prethodno urušio u jezero. Uz ranije navedeni kanal, uređen je i dostupan posjetiteljima Info centar Prosika. S te pozicije omogućen je najam kajaka, ribičkih kajaka te električnih bicikala. Druga ribarska kućica nešto je starija, iz 1950. godine, a to je ribarska kućica Živača. Prema Mesić (ibid.: 30), služila je u svrhu boravka ribarske i čuvarske službe. PK Vrana postavila je ovdje kavezno ribogojilište za potrebe tržišta i pomlađivanje ribljeg fonda u jezeru. Ono što je važno za naglasiti je da se s iste pozicije izlovljavala riba cipal (u zimskom periodu) koja obitava oko izvora Živača zbog temperaturne razlike. Treća ribarska kućica Crkvine, također potječe iz 1950. godine. Prema Mesić (ibid.: 29), njena namjena civilna je, a osim ribarske i čuvarske službe, koristila se za pripremu hrane te u svrhu zaklona od nevremena i noćenje. Obnovljena je u izvornom stilu s kamenim kaminom, a sadrži i drveni namještaj u svojoj unutrašnjosti te priključke na vodovod i električnu mrežu. Zaključno, sve ove tri navedene ribarske kućice imaju nešto zajedničko. Iako im je prvotna namjena bila u svrhu boravka ribarske, čuvarske, a ponegdje i pastirske službe, danas su dijelom turističke atrakcije.

¹⁶ (Ibid.)

Prilog 5. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog na Vranskom jezeru tijekom 2022. godine prikazuje obnovljenu ribarsku kućicu iz 19. stoljeća. Lea Jureković Biondić. Vransko jezero, 2022.

Prilog 6. Fotografija s terenskog istraživanja, provedenog na Vranskom jezeru tijekom 2021. godine, prikazuje kanal Prosiku, a na istoj fotografiji vidljiv je i drveni most namijenjen pješacima i biciklistima. Karla Rosić. Vransko jezero, 2021.

5.2. Poljoprivreda

Osim ribolova, jedna od najznačajnijih gospodarskih djelatnosti u okolici Parka jest poljoprivreda. Od početka 20. stoljeća oblikovane su dvije vrste poljoprivrednog gospodarstva i proizvodnje. Kao prvo, seljački na obiteljskim gospodarstvima te farmerski, odnosno poduzetnički tip. Seljačkoj vrsti proizvodnje cilj je bio opskrbiti domaćinstva i osigurati opstanak obitelji. S druge strane, cilj farmerskom tipu proizvodnje bio je dohodak, uz najveći mogući dobitak. Dakle, takav tip proizvodnje smatra se isključivo ekonomskom kategorijom (usp. Defilippis 2005: 46). Prema Javnoj ustanovi PP Vransko jezero (2022: 58), različite poljoprivredne površine, poput intenzivno obrađenih oranica i povrtnih kultura, pšenice, ječma, kukuruza, krmiva, livada, pašnjaka, vrtova i voćnjaka, čine polovicu kopnenog dijela čije područje je predviđeno Planom. Tako se učestale poljoprivredne površine unutar tog područja mogu podijeliti na nekoliko cjelina:

1. Najintenzivnije obrađivane površine - uzgoj povrtlarskih kultura (rajčica, paprika, kupus, krastavac, luk, krumpir...)

2. Manje poljoprivredne parcele, maslinici, voćnjaci i povrtnjaci, vinogradi
3. Poplavni vlažni travnjaci, pašnjaci i livade
4. Sui travnjaci – nekad ispaša, danas bušika i makija
5. Maslinici u Modravama

Na temelju podataka iz 2020. godine, prema Andlar et al. (2020: 67), sveukupno 14,5 % poljoprivredne površine koristi se na području PP Vransko jezero. Pri tome je 45 % aktivne poljoprivrede, dok je 55 % neaktivno. Površinom najveća zaštitna zona, odnosno zona aktivne zaštite područja, pokriva obradive poljoprivredne površine te travnjake utemeljene Planom upravljanja PP Vransko jezero. Cilj je očuvati cjelovitost kulturnog krajobraza i ekosustava te održivo korištenje prostora. Potrebno je naglasiti da su to područja visokovrijednih sustava te je potrebna primjena mjere zaštite i revitalizacije. Kao jedna takva mjera predložen je prelazak na ekološki prihvatljivu poljoprivredu s obzirom na to da se trenutno u obradi oranica koriste kemijska sredstva koja dovode do ubrzane eutrofikacije¹⁷ jezera.

Prema podacima iz 2021., koje iznosi Općina Pakoštane (2021: 23), zabilježeno je 246 registriranih obiteljskih gospodarstava te sveukupno 64 obiteljska poljoprivredna gospodarstva za proizvodnju na području općine. Osim toga, općina broji i jednu zadrugu. Kao jedna od glavnih *tradicionalnih* djelatnosti ističe se ribarstvo, a potom slijedi marikultura. Generalno govoreći, na području Zadarske županije najviše se uzgaja bijela riba i tuna, a općina Pakoštane jedna je od najvećih izvoznika i proizvođača tune. Uz ribarstvo, stanovništvo se bavi i poljoprivredom. Ratarstvo je najrazvijenije na području Vrane, a tome pogoduje bogato Vransko polje. Na kraju, maslinarstvo je druga najrazvijenija kultura (ibid.). Javna ustanova PP Vransko jezero (2022: 59) ističe kako je, premda i dalje prisutno, stočarstvo i to ekstenzivno stočarstvo i koje je bilo od presudne važnosti za izgled krajobraza, ono je danas gotovo u potpunosti nestalo. Osim toga, bitno je naglasiti kako je zabranjena uspostava novonastalih farmi, kao i njihova izgradnja te su zabranjene i domaće životinje za odgoj u prostoru Parka prirode Vransko jezero.

Važno je istaknuti kako prostor namijenjen poljoprivrednim djelatnostima u Vranskom polju koriste dva poslovna subjekta: *Vrana* d.o.o. i PIK *Vinkovci*¹⁸. Prema Brezinščak, Luka et al.

¹⁷ Starenje vodenih ekosustava. „Eutrofikacija“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje

¹⁸ Bivša Poljoprivredna zadruga *Nova zora*.

(2015: 14), *Vrana* koristi 872 ha državnog poljoprivrednog zemljišta, dok PIK *Vinkovci* koristi 200 ha. Navedene poljoprivredne površine namijenjene su proizvodnji, i to: stolnog grožđa 30 ha, 10 ha za maslinik, 58 ha za proizvodnju povrća na otvorenom te 7,7 ha za proizvodnju povrća u zaštićenim prostorima. Preostali dio koristi se za proizvodnju krmiva te proizvodnju kiselog kupusa od 1000 t po godini. Osim toga, proizvode mlijeko, oko 3 milijuna litara po godini te 24 milijuna jaja godišnje.

„To je veliko poduzeće, Vrana d.d., mi kažemo na Jankolovici, to je misto, misto je Jankolovica, a Vrana se zove poduzeće, oni su od Biograda, a nema par km gori uzgajaju krave, mliko, proda' ga, mislin da Gligora dolazi po mliko kod njih, imaju peradarnik ogroman... I sve ovo su obrađivali oni nekada, sve do Žegara gori. Ogromnu količinu proizvode. Evo, što mene boli! Vrana je pridavala mrkvu, koju je uvezla iz Srbije pod svojom deklaracijom, evo, meni je čovik, koji radi tamo, reka', kažen ja pa vidin po dućanima Vrana d.d., kaže nije to naša mrkva, mi je dobivamo refuže i samo je pripakiramo“, prema kazivanju L. iz Pakošтана.

Osim toga, prema Javnoj ustanovi PP Vransko jezero (2022: 13), većina područja, cca 80 %, EM Jasen, koje koristi *Vrana d.o.o.*, zatim šume i područje Crnogorke, u državnom su vlasništvu. S druge strane, područje ornitološkog rezervata Pakošтана, Draga, Banjevačkih Stanova i maslinici u Modravama, u principu su u privatnom vlasništvu te se koriste u poljoprivredne svrhe. Pritom su u upotrebi koncesijska odobrenja Javne uprave za korištenje autokampova, ispaše pčela, prodaje na štandovima, kao i najam opreme.

Ono što je važno za naglasiti, prema Mlinarić (2009: 140), od velikog značaja za dalmatinsku poljoprivredu bilo je kopanje važnog kanala Tatinja (današnja Prosika), u periodu između 1752. i 1770. godine, koji povezuje Vransko jezero i Jadransko more, kao i kreiranje melioracijskog sustava Vranskog polja. Takvo prokopavanje zapravo je trebalo omogućiti isušivanje močvarnog blata, ali i veću proizvodnju hrane. Tako bi navedeni feudalni posjed postao najznačajniji u Dalmaciji. Prema Ministarstvu graditeljstva i prostornoga uređenja (2012: 30), nakon prokopa navedenog kanala 1770., razina Vranskog jezera spušta se za sveukupno tri metra. U konačnici kanal danas zadržava svoj oblik nakon prokopavanja kanala 1948., pri čemu mu je širina osam metara s pragom od trideset centimetara iznad mora. Nažalost, dio bočnih

zidova urušio se s obzirom na to da je rađen u suhozidu. Trenutno na ušću kanala u Vransko jezero postoji i drveni most, namijenjen pješacima i biciklistima, širine dva metra.

Dalje u radu pokušat ću podijeliti sastavne čimbenike poljoprivrednih djelatnosti na nekoliko tema, konkretno na koji način su se obrađivala tla te kako i na koji način su se zaštićivala polja, odnosno zemljišta. Navedeni čimbenici služe kao putokazi, koji usmjeravaju čitatelja, kako bi uvidio širu sliku prostora na kojemu žive stanovnici Radašinovaca, Banjevaca, Vrane, Pakoššana i drugih mjesta u okolici PP Vranskoga jezera. Iako broj sugovornika nije velik, svaki njihov doprinos u smislu kazivanja u smjeru svakodnevnog života i privređivanja od velikoga je značaja za rješavanje potencijalnih problema koji nastaju između lokalnog stanovništva te Parka kao institucije.

5.3. Način obrade tla

Kazivač Š. Č. iz Pakoššana opisuje jedinstveni način obrade tla pomoću brane koja se izrađivala pomoću drveta graba.

„Nije bilo tehnike, nije bilo, pravile su se brane od jedne biljke, graba. Znaš što je brana? Kad se zemlja izore, onda je tribalo zaravnati, a nije bilo tada tehnike kao sada, freza, ovoga, onoga, 'ko je bia ukući najteži, nije bitno, može biti muško ili žensko, onda legne na tu branu, nije bilo deke ni ničega i to su konji vukli da bi zaravnali zemlju, od graba se pravilo pruće i onda sprida je jedna daska bila. Zato je bilo teško. Nije bilo sijačice, nego su bile bisage, to se stavljalo priko ramena, na obe strane je bilo kao zobnica i veliko do pojasa i onda se sijalo, kad bi potrošia, bi prom'jenja stranu. Na konje se vrlo¹⁹ na guvnu²⁰.“

¹⁹ Vršilo se

²⁰ *Gumno* (*gumno, arman*), mjesto za vršidbu ili mlaćenje žita, zaravnjene, glatke površine, kružna ili pravokutna oblika. Pretežno je zemljano, dok je u krškim predjelima popločano kamenim pločama i okruženo kamenim zidićem. Na *gumnu* se žito ručno mlati (cijepom) ili se vrši stokom (konji, volovi, mazge i dr.), koja može biti vezana za stup u sredini gumna (stožer). „Gumno“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje

Prema navodu Š. Č. iz Pakošтана, postojale su njive prije negoli su se kreirali pašnjaci. Od kultura se uzgajao pamuk, kukuruz i pšenica, a tlo se obrađivalo isključivo motikom, ručno i bez upotrebe strojeva.

„Oduvik su bile (njive), sad su to pašnjaci. Prije je to sve bilo obrađeno do milimetra, sadia se pamuk i kukuruz i pšenica, mijenjalo se, jedne bi godine bila pšenica, druge kukuruz, ali sve se radilo, a dolje od plaže, to doli, sad su se izgradile kuće, al' sve se radilo na ruku, na motiku.“

Kazivač R. B. iz Radašinovaca navodi metodu mjerenja za poljoprivredna dobra, koja je zamjenjivala vaganje kakvo poznajemo danas, dok je plaćanje kukuruzom bilo zamjenom za novac.

„To su bili Radašinovci i Banjevci. Nije novca tad bilo, u hrani se plaćalo kukuruzima (znate polučak²¹, varčak²² koliko to dođe). Varčak, on je 5 oka. To se mirilo tako, to su bile mire (mjere), nije bilo vage. Oka je bila od drveta, neka tamo posuda, sad kol'ko ona baš teži, ne znam, ali to je bila mjera. Danas, recimo, čitavi dan se radilo, 10 oka bi se dobilo. (I za kukuruz, i za pšenicu i sve...?) E, tako je! I ujutro bi došli ti težaci, svak' bi svoju motiku donija i bila je još obuća, zvale su se cokule. A one su bile kao od sukna, kao od one čarape pletene od vune i bila je neka tanka guma i to se zašmiralo, jer on bi doša' u cipelama, i onda je to radna odjeća.“

Osim toga, stoka se vodila na ispašu na Livade, u blizini Vrane. Kazivač Š. Č. iz Pakošтана slikovito opisuje kako bi se prilikom ispaše noćilo kod špine, koja je i radnicima i konjima osiguravala pitku vodu, a potom bi prenoćili u, tzv. *karu*, dakle ne bi se još vraćali svojim kućama.

„Ne u Vranu, mjesto, nego prije Vrane, ima jedno mjesto, zovu se Livade, tamo su išle ovce, krave, a vikendom i konji, jer vikendom su konji bili na odmoru, jer se tako, šparala se hrana, mi to kažemo piće, kad bi konji išli na pašu, ne bi trošili ovo kući. Prije se išlo, noćilo se kod špine. Kod te špine su bili jablanovi, najmanje 50 m visoki...“

²¹ Drvena posuda/mjera za žito

²² Drvena posuda za mjerenje žita. *Polučak* je mjera od pola *varčaka*, dok je *oka* jedna trećina *polučka*.

Tu su Pakošćanci noćili, konji i oni i po noći su orali, a po danu spavali jer je bila velika vrućina. Ne bi konji mogli izdržati pa ni ljudi. Kad sunce zađe, pa, recimo, negdje do nekih 10 uri – 11, bi se to oralo, radilo. Bilo je i drugih poslova, nije se samo oralo, i onda, ne bi se išlo kući, u karu²³ se spavalo.“

Osim na Livade, pašnjaci uz jezero zvali su se i Jezerine i Punte. Podrijetlo takvih naziva nepoznato je. Sugovornik Mirko iz Pakošćana navodi i imena vlasnika koji su bili u blizini tih pašnjaka.

„Je. Jezerine i Punte. Tako smo mi zvali. I onda ispod toga su Baško i Tamarići. To su bili kao vlasnici. A sve pašnjak bia. I bara ima na drugoj strani, ali tamo je slana voda.“

Ono što je važno istaknuti, prema JU PP Vransko jezero (2022: 58-59), travnjaci Jasen i Jezerine, koji su se nekada koristili i održavali ekstenzivnom ispašom i košnjom, danas su većinom preorani i prenamijenjeni u obradive površine.

Kazivač Š. Č. iz Pakošćana dalje govori kako je došlo do mehanizacije 1968. godine u njegovom mjestu. Dakle, većinom su se polja obrađivala ručno, pomoću motike te uz pomoć životinja, a najčešće je to bio konj.

„Šezdesetih je već počea turizam, počelo se osipati, došli su traktori, došle su freze, do 50-ih, 60-ih, to je trajalo, taj život - traktori nisu bili prije '68. u selu.“

Sugovornica Š. iz Otona, Vrane, navodi alate koji su se upotrebljavali pri obradi tla prije nego što su došli strojevi.

„Motike. I srp i sikiru i uže i vidiš uno brdo dole, onuda sam ja na svojih leđih donila. Ne samo jeda' put, neg' svako jutro. Onda 'ajde kopat'. I tako je to, dušo moja. Bilo naopako. Ja sam se odgojila na kuruzima. A sad mlađarija ni ne zna šta je to.“

Dalje, prema sugovorniku M. Č. iz Vrane, također se objašnjava na koji način su obrađivana polja. Konkretno, navodi se žetva srpom, a potom i mjesto za vršenje istog žita, tzv. guvna.

²³ Zaprežna kola

... (Žito se želo) „Srpom. Po pet-deset žena ručno i na kup²⁴. I sad, guvno, mi to zovemo, guvno. I dva konja okolo, naokolo i žito nogama. Ona koja je krupnija, odbacivala se s vilama i kad je ono na sito, dođi, kad je povjetarac, na sito se dizalo i lopatom. Ono nosi, a zrno ostaje. Sušilo se pa u vriće pa u mlin. I imalo je staro kolo sa željeznim točkovima pa s konjem u mlin.“

Peričić (1997: 164) ističe da je nedostatak većih i stabilnih vodotoka u blizini Zadra predstavljao značajan izazov za mljevenje žita za potrebe gradskog i ruralnog stanovništva. Dalje prema navodu, primjećuje se sugovornikovo negodovanje, odnosno jasno izražavanje kontrasta, kako je to bilo *prije* u njegovo vrijeme, te ovog sadašnjeg vremena. Prema kazivanju M. Č. iz Vrane, može se primijetiti kako je zapravo mehanizacija utjecala na proces obrade poljoprivrednih površina. Umjesto alata, kao što je srp, sada je to postalo olakšano pomoću traktora, međutim, izgleda da je nekadašnji proces, iako teži, ipak bio jednostavniji - držao je zemljoradnike skupa.

„Bio je jedan ovde (mlin) kod crkve, ali to je zapušteno i bia je jedan tamo u po' polja, ali i to je zapušteno. Šteta. Sad vam se ne sije ni žito ni pšenica. A ni kuruzi. Ljudi, sad od kad su traktori došli, svaka kuća ima traktor. A prije je jedna kuća imala traktor. Ja znam, mi bi se digli oko dvi, tri ure po ponoć i onda bi'mo išli kuruze žet'... Mi smo k'o dica, bome, ujutro bi išli od četiri sata, janjce, a i prije... najkasnije se dizat' u jedan sat ponoću. Od kuće, sve od ozgora pa do jezera... svako jutro i onda beri šparoge pa dođi kod crkve nazid pa onda bi'mo brojili 'ko bi koliko šparoga ubra'... ručne radove, sve si mora' znati radit'.“

Na isti način primjećuje se negodovanje kazivača Z. Š. iz Vrane. Također, uspoređuje vrijeme nekada i sada. Kao prvo, kuće u Vrani imale su po stotinjak blaga, dok danas ne postoje ni tri kuće koje se bave stočarstvom. Kao drugo, onaj tko je imao njive, bio je zapravo bogat jer je imao dosta plodova u svom vrtu i u svom polju. Dalje ističe značaj talijanskog plemića Borellija koji je zaslužan za iskopavanje ranije spomenutoga kanala Prosika.

„Tu su prije ljudi vodili ovce, koze na ispašu, nisu oni gonili, nisu imali šta, ovi ovde ljudi nisu imali ništa, nego stoku i po koji vinograd jer Vrana je druga stvar, Vrana je

²⁴ Na hrpu

*poljoprivredno, mi imamo zemlju. A danas? Kod nas je u Vrani bilo, nije bilo kuće koja nije imala stotinjak blaga, a sad nemaš tri kuće da se bave stočarstvom, najprije se ne isplati, ti za 100 eura kupiš janje, što bi ga iša' trapat' (...) Ovo ti je, 'ko je ima' ovakvu njivu, to je bogat bio, on je ima', znaš, šta je moga' posadit' 50 kapula, 2 kila krumpira, al' on je moga', a ima ljudi koji nisu mogli ni to, ovaj kraj ovde, a mi tamo smo mogli. A Vrana je najbogatija bila sa hranom i **Borelli**, taj talijanski velikaš, on je stolova' u Vrani za vrijeme Talijana i prije, to je sve bilo njegovo imanje i ljudi su radili kod njega i sve tu su živili. Oni su i iskopali **kanal**, jel? Da Borelli je iskopa' Prosiku – jer je bila velika malarija komaraca. (...)*“

5.4. Zaštita polja i zemljišta

Kako ne bi došlo do razmirica među lokalnim stanovništvom, postojali su tzv. poljari čija je funkcija bila zaštititi posjed, odnosno polja. Naime, kotar, općina ili samo mjesto zadužili bi ih kako bi upravljali poljem i štitili ga. Međutim, prema kazivanju Š. Č. iz Pakošтана, pretpostavljam da njihova funkcija nije dugo zaživjela jer, nažalost, nisu posao obavljali na odgovarajući način.

„Bili su poljari, bili su ljudi, koji su bili plaćeni od strane kotara, općine ili mjesta, ima' je oružje i onda je iša' i šeta', kasnije je dobia biciklu pa kasnije onaj tomos motor i onda je pičia po polju da ne bi 'ko kra'. Vranjani su imali puno blaga, koza, ovaca, krava, svega i onda su puštali po pakoškin tin poljima i to je Pakoštancima dosadilo i onda su oni 'tili sm'jeniti poljare, jer ne obavljaju svoj posa' kako treba, i onda su organizirali hajku. Zadruga je imala kamion, zvala se Zlatna mara i onda su svi ušli u taj kamion i išli su u polje i onda su ukrcali u kamion iz svakog stada po jedno-dva, ovce, krave, bilo što i to je bila velika stvar, afera, policija intervenirala isto, al' dalo in se do znanja da ne smiju to radit', da neće to tako ić' (Kada? 50-ih , 60-ih).“

Prema kazivanju R. B. iz Radašinovaca, osim poljara postojale su, tzv. *runde* koje su čuvale granice, tzv. *kuvine*²⁵, međutim, sve to funkcioniralo je na dosta rigorozniji način u odnosu na

²⁵ Mrgilji/kuvini/međe

poljare. Njihove su mjere bile stroge. Blago nije smjelo prijeći na tuđi teritorij, a u slučaju da se prekrši to *pravilo, runde* bi ih odnijele.

„Postojale su granice, kuvini. Čuvale su se te međe, blago nije smilo prići u njihov teren. On, ako ti uhvati, odnese tvoju ovcu, moraš kaznu platit'. To se tuklo. To je bilo negdje do 2. svj. rata, jer tu su bile, tzv. runde, čuvari i on čuva, ako ti je blago prišlo priko njegovog teritorija, on ti dođe, uhvati i odnese.“

Kazivač M. Č. iz Vrane objašnjava kako nije bilo suhozida u njihovom mjestu, inače karakterističnih za dalmatinsko podneblje. Navodno, nije bilo poljara ili drugih, već se znalo čije je blago. Nije bilo potrebe za dodatnim ograđivanjem.

„Nije kod nas bilo suhozida. To je doli, Pag, Šibenik, Trogir, ... ovdje se sve znalo čije je, nije se ograđivalo. To je na otocima, oni su škrti, nisu imali zemlje. Ali prije, nije imalo kuće koja nije imala bar dvije svinje. Sada ih možeš na prste nabrojati. A stoka je odi na ovom brdu, nema granice, do kraja jezera se vodila. Sve do Zvirinca, do vidikovca. Ideš pomalo za njima i pomalo.“

Kazivač Luka iz Pakošтана ističe kako su, osim fizičke vrste zaštite, postojale i one kemijske, kakve poznajemo danas.

„Prije je bilo možda dvi, tri vrste, jedan herbicid, dva, ustvari, Prohelan i Gesagard, jedan je bia u tekućini, jedan u prašku, znači, znalo se, posiješ mrkvu, staviš dva deca Prohelana na makinu od 15 litara i proliješ površinu od, karikiran, 600-700 kvadrata, tako herbicidi, a insekticidi, bili su onda čak i jaki, bili su na početku toliko drastično jaki instekticidi, da bilo je za sve, znači, bija je univerzalni insekticid koji si, ne znan, kupusnjača, mnoge kulture nije ni napadala nikakva, da se razumimo... sve smo mi to dobili u simenu, meni se čini.“

S druge strane, prema kazivaču R. B. iz Radašinovaca, vinograd se tretirao modrom galicom i sumporom, a potom se tek kasnije (godina nepoznata) uvela upotreba pesticida.

„Mi nismo usjeve tretirali, recimo, s pesticidima. To je tek došlo kasnije. A vinograd se tretira' samo modrom galicom i sumporom. Modra galica i kreč se stavlja', za špricanje, a sumpor se na suho prašio. Onda, kad vidite da će bura, najviše bura nanese pepelnicu.“

Prije je to bilo primitivno, onaj kest?? od čarape, onda se to unutra i peklo je za oči. Onda su poslije pumpice, sve je to išlo modernije i modernije. “

Prema Živković (2013: 38), kuće za stanovanje i ostale građevine imaju dugu tradiciju gradnje pomoću vapnenca. Naime, pečenjem kamena vapnenca u japnicama dobiva se živo vapno, a njegovim gašenjem dobije se gašeno vapno, poznato pod nazivima *klak* ili *kreč*. Oni koji nisu imali mogućnost korištenja vapna, u gradnji bi koristili zemlju kao vezivno sredstvo, najčešće ilovaču ili crvenicu. Osim toga, sugovornik iz istoga mjesta objašnjava kako su se, također koristili modra galica, vapno i sumpor za zaštitu od raznih bolesti. Potom dalje slikovito objašnjava na koji način su radili vapno, odnosno, tzv. *klak*, koji su izrađivali u, tzv. *klačinama*, a cjelokupni proces izrade potrajao bi i mjesec dana.

... “U vinogradima je uvijek bilo bolest'. Za vinograd se upotrebljava takozvana galica, modra galica, vapno i sumpor. Sumpor je moderniji. Ali vapno su pravili sami... takozvane klačine, pravila se klak, a klak znači... vapno, ne. Kreč, klak ili kreč. Znači, klačine su se pravili od kamena, od vapnenca i to bi se napravilo k'o... koji bi oblik da'... najprije se napravi jama, onda se natrpa kamenja i onda bi se napravila kao kupola sa otvorom kao vrata. Ta vrata služe za zapaliti vatru i ubacivati stalno neprekidno smriku. Smrika daje jaku vatru. I to bi danima se ubacivalo. To bi čitavo selo zajedno radilo. A trebala je i dozvola od šumarije. A kada bi se ta kupola na vrhu počela raspadati, onda bi rekli: 'Još pet dana', na primjer. I onda bi još malo ložili i vidi se da kamen poprima bijelu boju, i onda tamo, ti ljudi koji su imali iskustva, ti meštri, oni bi rekli da je dobro: 'Gasimo, više ne ložimo'. I onda kada bi se ohladilo, taj kamen pucka, usitnjava se. To se onda dijeli, taj klak na cijelo selo ili na ove koje su sudjelovali. A dobri mjesec dana je to trajalo“, prema kazivanju M. D. iz Radašinovaca.

6. ODNOS LOKALNE ZAJEDNICE I PARKA PRIRODE VRANSKO JEZERO

Kazivač Mirko iz Pakošтана поближе objašnjava suodnos između mještana, koji žive u okolici Parka, i samoga Parka kao institucije. Konkretnan problem predstavljaju granice u Parku. Primjerice, ako dođe do nekog određenog problema, moguće je dobiti odštetu od Parka s određene strane ceste, međutim, s druge strane, ako životinje iz Parka naprave štetu, vrijede druga pravila.

„U drastično (se promijenilo nakon proglašenja Parka), ae, sad, vidi, park prirode je do ceste, ovo 'vamo nije park prirode, e, ako je to park prirode, pa zatvori ti žicon te svoje ptičiće pa nek' one tamo.. Meni se desilo prije, a ima već 15-ak godina, bilo je jako poledilo i došli su, liske su izašle, nisu imale više što isti, izašle su prvo na one zemlje, koje su s one strane, i kad tamo nisu imale što više jesti, normalno, išle su priko. Ja san doša' jedan dan, tu san ima špinat i salatu, to je bilo ono već pred berbu, one su to sve požele k'o da si sa flaksericon proša', one su svako ono srce od salate izgrizli, špinat isto, mora blago živiti, eli, tamo je poledilo, zaledilo, nema više hrane, one su išle za hranon. Ljudi su topove stavljali, čuda radili, nisi moga' nikako spasiti, one su naučile na top, točno znaju, kad će top puknuti, one se dignu, top napravi onaj, bum, one se vratu i nastave isti, točno u sekund', prije topa, one se dignu, kad top pukne, one se vratu, nevjerovatno. I tu je baš iz PP Dario dolazija i slikiva' meni je, prvo men', naiša' je tu na mene kad je katastrofa došla, ja san doša', o'de, ono zgražavat' se i on doša' i kaže: 'Ovo, ono, to ćeš dobit' odštetu, slikat ćemo'. Nikad nisan dobija. I onda odštetu daju, znači, ako dođe do nečeg, odšteta se dobije sam' od one strane ceste, s ove strane možu sve poisti i nikome ništa. To je granica PP, pa, doro, drž' ti u svojoj granici svoje ptice, mislin, neman ja protiv ptica ništa, dapače, meni je drago da je tu PP i da to pokazuje koliko još uvijek nije zatrovana ova priroda.“

Kod istog sugovornika u blizini njegove oranice smješten je Park prirode. Konkretno, negoduje jer je iskopao bunar (na poziciji Parka), pa je dobio pritužbu na to.

„Najpr'je do puta radiš. Dokle se more orat'. E, onda drugu turu sadiš kad se osuši. To je drugi komad radiš, ja imam na tom dilu, di sam radia, oko 300 metara dužine, onamo komad po komad, a na drugu tutu siješ žito, pšenicu, a tamo bi sijali fažole, pamidore, kukuruze, papriku, nema onoga čega nema. Tu su, s druge strane, napravili sad park

prirode. A ja sam iskopa' bunar po su me čak i tužikali i onda sam odusta' od bunara i sveg'.“

Kazivač N. N. iz Pakoššana objašnjava u kojoj je mjeri prostor oko jezera korišten za vlastite potrebe prije proglašenja Parka prirode Vransko jezero.

„Na jezero, ajde, prije nekad bi moga' doći pa uloviti šarana pa je to došla ta država pa i ovo i ono, ne smiš šarana uloviti, ne smiš ništa, prije je voda bila, bila sve ovo u proliće, 4. misec mrijet šaranov, ti si ga moga' rukama vadit', a sad ne smiš blizu. A vodu ja koristin i dandanas pa zalivan tu doli di je ovaj pamidor i kukumar.“

Dalje se opisuje, kako se jezero moglo slobodno koristiti, *čobani* su vodili ovce na ispašu, a organizacija Pakoššana imala je svoj restoran i svoje ribare. Od ribara posebno ističe Mađara Janika koji je učio lokalno stanovništvo kako ispravno loviti ribu.

„Moglo se i ići oko jezera slobodno, tuda su ovce i ovi čobani vodili, sad više toga nema i od tad, rad i organizacija Pakoššana, oni su imali tu, taj restoran, oni su imali svoje ribare. E, bia je jedan Mađar koji je i umra tu, ja mislin. Janik su ga zvali, on je učia te, tu lokalno stanovništvo nije ni znalo dobro loviti ribu. On Mađar, baš doša' je tu, on je čuda radia isto. I ka'em ti, imali su oni svoju tu ribarsku, čet'ri, pet ribara koji restoran naruči ribu, oni pođu, uvatu i donesu tamo. A to više nema, nego, eto, ljudi krađu, moraš ići i krasti, onda su i prekršaji, onda čak su i specijalci da su dolazili u zimi, bezveze, ma pusti ljude. Ja znan da ribe ima, ribe ima i previše, eno, meni tamo zemlja gori i onda, kad se digne to u maju, dolazu ti šarani se dolazu miješit', to su tone ribe, tone, to vidiš ovako, čim oni se mišaju i to. Onda uđeš do kolina unutra, oni oko tebe samo iđu tu, sami šarani i to 'vako, čudo“, prema kazivanju N. N. iz Pakoššana.

Problem predstavlja i trska čije je paljenje zabranjeno. Naime, kazivačica G. iz Pakoššana naglašava da, ako se trska ne održava, dolazi do truljenja i pravljenja huma, koji je štetan zbog riba, kojoj je onda pristup onemogućen.

„Trska je jednogodišnja biljka... paljenje je sad zabranjeno... ona, kad se ne pali, ona truli i pravi hum... na obali dole ribe ne mogu ući, sve truni, mulj... divlje svinje... prije je bio pijesak... Dvije godine su kopali u PP Vrana da steknu dubinu... a mi ne smijemo

ništa... sve je gore iz godine u godinu... to će sve biti močvara... Bar da imaju za šetati, sat, dva doli, gori... nema gdje šetati... Nemaju ni među PP Vrana... svake godine, kad nije bilo zaštićeno, ode centimetar po centimetar... “

Osim toga, dok je bila omogućena ispaša, bilo je lakše održavanje pašnjaka, odnosno travnjaka koji su se ondje nalazili.

„... I oni su mi krivi što iden doli sad s kravama. (Park) Zato što triba in sada stoka doli, taj Park prirode je zapuštan, to je sve zaraslo u šašu te nji'ove 'tičice više nemaju di izaći na pašu, a prije, dok je bilo doli stoke, tu je bilo livada, pašnjaka, nije bilo šaše, sad je šaša otišla gori u grme, zaraslo sve i ta 'tice nemaju di. Sad oni kažu: 'Ooo, goni stoku', a prije 2-3 godine nije smija ni'ko doći doli, odma' oni, 'vataju, ubije šarana. Ljudi su prije, nije se živilo od toga, al' moglo se otić', ubiju sebi za ručak za Badnji dan malo ribe i tako. U pravu su bili, kad su zaustavili, jer bilo je malo viših igrača. Tako da njima sad triba doli stoka, po meni, kako ja čujen, njima triba, 'aj doreni, aj doreni' pa ću sad ići ovih dana da in to malo pročisti, a ujedno je i meni dobro. E, a doli se moglo putovati, ić' uz jezero kilometrima, a sad ne mo's nigdi doć'. A to će krave, mlado raste, ono ga ugrize, onu staru trsku će nogamin u zemlju i...“, prema kazivanju G. iz Vrane.

Prema kazivanju D. iz Otona, od proglašenja Parka prirode, išli su javno na jezero, međutim, sada je to onemogućeno (npr. slobodno hvatanje mrežama, vršama i sličnim priborom).

„Park prirode? A čuješ... jesmo dosta. Prije smo išli najezero javno, sad nesm'jemo nikako. Prije smo bacali mreže. RIBE ima kakve 'oš. Vrše... ja sam imao tri vrše, po dvajset kila jegulja bi ja diga'. U tri vrše. A od ribe somova, 12 udica sam ima' po tri, čet'ri, samo se 'vata na to.“

Sugovornik M. Č. iz Vrane smatra da PP stanovništvo ne tretira onako kako bi ono to htjelo radi donošenja vlastitih zakona i dozvola. Prije svega, nekadašnji travnjaci i pašnjaci zamijenjeni su betonom. Od perja patke liske (čiji je lov danas zabranjen) stanovnici su nekada izrađivali perjanice. Kao drugo, takve liske i ribe u suštini je bilo u izobilju, stoga je i njihov lov bio učestao. Na kraju, od cjelokupne poljoprivrede i obradivih površina, prevladala je trska.

„Puno više ljudi želi doli živjet', nego ovd. Ali doli više nema ni di živit', sve su betonirali i prodali. Ma, preloši su i oni sa ovim stanovništvom. Ne smi' se ništa, evo ih odma'. Mi smo prije, majke ti, starije žene, od perja od liske, od patke pravili perjanice

i bilo je vječito i ribe i liske u izobilju. I nonstop je narod išao u ribe. Nije to prodavalo se, nego za sebe. Sada, naravno, ne smiješ. Lovit' sa štapom... Lov nikako... Prije je bilo do petsto glava blaga doli... krave, koze, ovce. I više su one doli kod jezera napravile koristi, neg' štete. Sad nema blaga. Sad se ova trska širi, a ne daju ti doli blago. Mi smo oko četiri sata popodne blago znali dole i sve do jutra sa blagom. Krave bi otišle doli, majke ti, kroz onu šašu i one bi to sve pojile. A sad... zahvaća šaša polje i poljoprivredu. Bio je i požar pa su se žalili da deset godina šaša neće narasti. Šta neće...“

Osim toga, kazivač S. Č. iz Vrane navodi pticu žunu koja se nazivala čuvaricom ovaca. Nestankom te ptice, prema sugovorniku, nestale su i ovce, dakle, može se reći kako je narušena prirodna međuovisnost u životinjskom svijetu.

„Znači, tamo je bio jedan most, tamo priko kanala i tamo jedan dečko ima ovce i koze i oni (PP Vransko jezero) su ga srušili. Onaj mali je bio dosta dugo u zatvoru. Ne daju mu da ide preko mosta, navodno da plaši ptice. Što je vridnije od ljudskog života? Koja ptica? Ako nemaš čov'ka, onda nema života, nema ptice, nema ničega. Jel me razumite? Ne možeš opstati, znači. Sve je jedno o drugom ovisno. Bile su ptice jedne, možete ih naći na internetu, jedna žuta ptica, mi smo je zvali, nema više te ptice. To je bila čuvarica ovaca. Ona se zvala žuna, to je žuta jedna ptica. Te je ptice nestalo. Zašto je nestalo? Zato što je ona živjela na ovci. Znači, kad su ovce u paši, stotine ovaca u paši, ona dolazi i traži one, mi kažemo, krpelje, one uši. Ona se hrani time. Te ptice više nema. Nema je, ne postoji, sinko moj. Ne postoji, ona na ovom području više, nema. To je jedna od najljepših ptica što postoji, žuna se zove. Zapamtite to. Izumrle su ovce, izumrla je i ona.“

Osim ptice žune, nestale su čaplje, ali i liske.

„Ja još nešto vidin, samo oni doli u upravi, oni to ne vide, one bile čaplje, amo ovo litos, kad san gonija koze, amo nema nijedne... još prije liske pa to su bile krcate, sad nema nijedne... jer di će one izać', to je sve spojeno sa ševaron jer one nemaju di, prije je to bila livada sa blagon, to se čistilo... one (iz Parka) samo dođu, slikaju to, one ne vide šta se dešava, onda kad in ja rečen, onda ne valjan, šta ću ja, onda bolje mučat'...“, prema kazivanju T. D., mjesto nepoznato.

Ukratko, ističe se međusobna ovisnost Parka i lokalnog stanovništva. Osnivanjem Parka prirode Vransko jezero poboljšana je bioraznolikost prostora, a poboljšali su se i životni uvjeti. Prvi primjer je stočarstvo, koje je, prema podacima iz 2020. godine koje donosi Javna ustanova Park prirode Vransko jezero (2022: 67), minimalno prisutno na kamenjarskim travnjacima na Majdanu, Jasenu te jugoistočnim padinama Kamenjaka. Kako bi se uvjeti održali, prema Planu upravljanja PP Vransko jezero, predlaže se osiguranje poticaja za ekstenzivno stočarstvo. S obzirom na to da se lokalno stanovništvo najviše bavi poljoprivredom, često se organiziraju radionice, a teme su raznovrsne – revitalizacija starih maslinika, rezidba i gnojidba maslina u ekološkoj proizvodnji i kompostiranje. Organizacijom Sajma lokalnih proizvoda *Luka i igara* uspostavljena je suradnja s lokalnim proizvođačima. U svrhu povezivanja Parka s lokalnim stanovništvom, Park nudi lokalne proizvode u suvenirnicama te ih ujedno reklamira na društvenim mrežama Parka. Osim poljoprivrednih djelatnosti, PP usmjeren je na promicanje ribarstva. Naime, sportski ribolov poželjan je, jer doprinosi očuvanju jezera, a prilikom kupnje ribolovnih dozvola, povećava prihod Parku (ibid.).

S druge strane, došlo je do degradacije poljoprivrednih površina, nemogućnosti ispaše i ribarstva. Iz navoda kazivača iz okolice Vranskoga jezera, može se iščitati njihovo generalno nezadovoljstvo. Primjerice, izlov patke liske zabranjen je, jer je ona u opasnosti od izumiranja, zabranjen je izlov ribe jegulje, a paljenje trske, koja šteti lokalnom stanovništvu, također nije dopušteno. Isto tako, bilo je dozvoljeno slobodno kretanje, odnosno vođenje stoke na ispašu, no danas je ono ograničeno, naročito ako se tu radi o ornitološkom rezervatu.

7.ZAKLJUČAK

Vransko jezero smatra se najvećim prirodnim, slatkovodnim jezerom u Republici Hrvatskoj, a specifično je po svom postanku i hidrografiji. Predstavlja jedinstveno močvarno područje u našem priobalju te obiluje tršćakom, poplavnim travnjacima, a zabilježen je i velik broj močvarnih i vodenih biljaka, 249 vrsta ptica te preko 700 biljnih vrsta. Osim prirodnih vrijednosti, posjeduje razne povijesne i baštinske vrijednosti. Neke od njih su Maškovića Han, koji se nalazi u neposrednoj blizini samog Vranskog jezera, potom Stari grad Vrana, akvedukt na vodotoku Biba, pored naselja Knežević, Baldina jama u Donjim Bakovićima, bunja u Modravama i brojni drugi.

Cilj ovog diplomskog rada bio je dokumentirati promjene u svakodnevnom životu i kulturi s kojima se lokalno stanovništvo suočavalo tijekom procesa stvaranja zaštićenog prostora. To uključuje proučavanje tradicionalnih metoda obrade polja, djelatnosti, kojima se stanovništvo bavi i/ili se bavilo, te u konačnici povezivanje svega toga s međuodnosom sela i Vranskog jezera te međuodnosom ljudi i prirode. Poseban je naglasak stavljen na značaj Parka prirode kao institucije. Naime, prilikom provođenja intervjua sa sugovornicima s područja Vrane, Banjevaca, Radašinovaca i Pakoštana, zanimalo me sve ono što će sami reći ili pokazati usput na karti koju bismo mi, ispitivači imali sa sobom. Zanimalo me čime se bave, kako djeluju, s kim se druže, u što vjeruju i na kakve probleme nailaze. Većinom su slikovito objašnjavali koje predmete i strojeve koriste prilikom odlaska na polje, što koriste prilikom ribolova, no pretežno su radili usporedbe kako se to radilo nekoć, a kako se to radi i koristi sada. Ovaj rad donio je, ne samo stavove različitih sugovornika iz mjesta Radašinovci, Banjevci, Vrana i Pakoštane, već i upotrebe različitih naziva za određenu vrstu djelatnosti.

Na kraju, svrha rada bila je ukazati na promjene, koje su se odvijale prije proglašenja Vranskog jezera Parkom prirode, a potom i nakon njegova proglašenja - koje su novonastale prednosti i nedostaci. Generalno govoreći, prije proglašenja Parka prirode Vransko jezero, kazivači su u konačnici istaknuli da je bavljenje poljoprivrednim djelatnostima bilo jednostavnije s obzirom na to da nisu postojale točno određene granice na lokalitetima. Primjer je Ornitološki rezervat, koji je reguliran Planom upravljanja i Prostornim planom PP Vransko jezero, a čiji je nositelj provedbe projekta upravo Javna ustanova PP Vransko jezero. Na području Ornitološkog rezervata nisu dopuštene intervencije u prostoru, osim, primjerice, rekonstrukcije već postojeće promatračnice za ptice, a posebno problematičnim za to područje smatra se ribolov. Kao rezultat i reakcija na nedopušteni ribolov, pojavljuje se krivolov i

zabranjeni alati za ribolov kao što su vrše, ribolovne mreže i parangali. Takvim lovom najčešće stradavaju jegulje koje su posebna zaštićena vrsta u jezeru. Takva opažanja iznose i sami kazivači s kojima su provedeni ranije navedeni intervjui. Često spominju kako je jegulja i ribe cipalj bilo u izobilju, međutim, otkako je ljudskim posredovanjem unesen šaran u jezero, došlo je do međusobne neuravnoteženosti. Kao drugo, javlja se problem lova, odnosno krivolova. Na sličan način, kao kod ribolova, stradavaju zaštićene, rijetke i ugrožene ptice. S jedne strane, Javna ustanova ima problem s lokalnim stanovništvom jer ono ne slijedi pravilnike, koji su doneseni kako bi se očuvale sve prirodne osobitosti Parka, dok s druge strane lokalno stanovništvo u velikoj mjeri odstupa od bavljenja već tradicionalnim gospodarskim djelatnostima, prvenstveno zbog istih zakona. Na temelju ranijih istraživanja opisanih u radu i iskustava kazivača, može se zaključiti kako se sve manje lokalnog stanovništva bavi poljoprivredom i stočarstvom, dok se pokreću dotad manje zastupljene grane, poput pčelarstva i turizma.

Na kraju, Vransko jezero, u širem smislu, ne obuhvaća samo prostor Parka, već i područje u kojem lokalno stanovništvo živi i djeluje. Mnoge ljudske aktivnosti, unutar zaštićenog područja Parka, doživjele su promjene, uključujući smanjenje mogućnosti za poljoprivrednu djelatnost, ispašu i ribarstvo. No, u suštini ove promjene najviše se ogledaju u redefiniranju onoga što možemo nazvati parkom prirode, ali i u iskorištavanju istog. Različiti faktori doprinijeli su smanjenju broja stanovnika u okolici Vranskog jezera tijekom vremena, a neki od tih faktora uključuju činjenicu da poljoprivreda i stočarstvo više nisu glavni izvori prihoda na tom području. Kada bih sumirala odnos lokalnog stanovništva i Parka, osnivanjem Parka poboljšani su životni uvjeti lokalnog stanovništva i oživljena je bioraznolikost prostora. Proces koji su doveli do smanjenja poljoprivredne djelatnosti i okretanja drugim granama ekonomije, poput turizma, potaknuli su širenje svijesti o okruženju u kojemu ljudi obitavaju, privređuju i žive.

8. IZVORI

8.1. Literatura

Adulmar, Katarina, Lovro Kolarić. 2020. „Krajobrazna studija Park prirode Vransko jezero“, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Agronomski fakultet

Andlar, Goran, Mateja Leljak, Višnja Šteko. 2020. „Krajobrazna osnova sa studijom vrednovanja i osjetljivosti krajobraza Parka Prirode Vransko jezero“, Zagreb: Zelena infrastruktura d.o.o

Bićanić, Rudolf. 1936. *Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*. Zagreb: Tipografija d.d.

Brezinščak, Luka, Lucija Denona, Lucija Skočibušić. 2015. „Održivost agroekosustava Vranskog bazena: izvori onečišćenja iz poljoprivrede i pritisci na vodne resurse“, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Agronomski fakultet

Bulat, Željko. 2012. „Institucionalni okvir zaštite prirode u Republici Hrvatskoj“. *Pravni vjesnik*, 28 (2), str. 95-128. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/121046>

Čapo Žmegač, Jasna, Gulin Zrnić, Valentina i Goran Pavel Šyntek. 2006. *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk

Defilippis, Josip. 2005. „Razvoj obiteljskih gospodarstava Hrvatske i zadrugarstvo“, *Sociologija sela*, 43/167 (1), str. 43-59, Split

Javna ustanova Park prirode Vransko jezero. 2010. Plan upravljanja Parkom prirode Vransko jezero, Biograd na Moru

Javna ustanova Park prirode Vransko jezero. 2020. Krajobrazna osnova sa studijom vrednovanja i osjetljivosti krajobraza Parka prirode Vransko jezero, Biograd na Moru

Javna ustanova Park prirode Vransko jezero. 2022. Plan upravljanja Parkom prirode i Posebnim ornitološkim rezervatom Vransko jezero i pridruženim područjima ekološke mreže (PU 6163) 2023. – 2032., Biograd na Moru

Kale, Jadran. 1998. „Je li se u neolitiku živjelo u bunjama?“, *Područje šibenske županije od pretpovijesti do srednjega vijeka (Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 19)*, str. 75- 82, Zagreb: HAD

Kulušić, Sven. 1959. „Vransko polje“, *Hrvatski geografski glasnik*, 21(1), str. 91-102. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/56224>

Mesić, Mile. 2006. Katastar kulturno-povijesne baštine u Parku prirode Vransko jezero i njegovoj okolini, Stručna studija, Zadar : Krševan d.o.o

Ministarstvo graditeljstva i prostornoga uređenja. 2012. Prostorni plan Parka prirode Vransko jezero, Zadar-Zagreb

Mlinarić, Dubravka. 2009. „Privatni projekti isušivanja i melioracije tla u Dalmaciji i Istri od ranoga novog vijeka do 20. stoljeća“, *Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, 5 : 136-157

Peričić, Šime. 1997. „Stare mlinice zadarskog kraja“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 39, str. 141-165. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/270244>

Potkonjak, Sanja. 2014. *Teren za etnologue početnike*, HED biblioteka, Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo

Radeljak, Petra, Pejnović, Dane, 2008. „Utjecaj turizma na održivi razvoj funkcionalne regije Nacionalnog parka Krka“, *Godišnjak Titius* 1(1), str. 329-361

Živković, Zdravko. 2013. *Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo*. Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine

8.2. Internetski izvori

Alohtona vrsta. // Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 2013-2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/alohtona-vrsta> (27.3.2022.)

Eutrofikacija. // Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 2013-2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/eutrofikacija> (27.3.2022.)

Gumno. // Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 2013-2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gumno> (15.5.2022.)

Kriptodepresija. // Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 2013-2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/kriptodepresija> (25.3.2022.)

Općina Pakoštane. 2021. „Provedbeni program Općine Pakoštane za razdoblje 2021.-2025.“ <https://www.opcina-pakostane.hr/program-ukupnog-razvoja> (28.4.2023.)

Park prirode Vransko jezero. 2021. „Info centar Prosika.“ <https://www.pp-vransko-jezero.hr/hr/info-centar-prosika/> (23.5.2022.)

Park prirode Vransko jezero. 2023. „Karakteristike jezera.“ <http://www.pp-vransko-jezero.hr/hr/karakteristike-jezera/> (15.1.2023.)

Zakon o zaštiti prirode. NN 80/13, 15/18, 14/19, 127/19, 155/23, na snazi od 04.01.2020.

Zavod za zaštitu okoliša i prirode. 2021. „Što je zaštićeno područje“ <https://www.haop.hr/hr/tematska-podrucja/zasticena-podrucja/zasticena-podrucja/sto-je-zasticeno-podrucje> (16.10.2022.)

8.3. Popis kazivača

R. B. Radašinovci. Podatci o kazivaču nalaze se u arhivi Odjela za etnologiju i antropologiju, Sveučilišta u Zadru.

Š. Ć. Pakoštane. Podatci o kazivaču nalaze se u arhivi Odjela za etnologiju i antropologiju, Sveučilišta u Zadru.

R. B. Banjevci. Podatci o kazivaču nalaze se u arhivi Odjela za etnologiju i antropologiju, Sveučilišta u Zadru.

Z. Š. Vrana. Podatci o kazivaču nalaze se u arhivi Odjela za etnologiju i antropologiju, Sveučilišta u Zadru.

L. Pakoštane. Anonimizirani kazivač. Podatci o kazivaču su dostupni autoru teksta.

Š. Oton (Vrana). Podatci o kazivaču nalaze se u arhivi Odjela za etnologiju i antropologiju, Sveučilišta u Zadru.

D. Oton (Vrana). Podatci o kazivaču nalaze se u arhivi Odjela za etnologiju i antropologiju, Sveučilišta u Zadru.

M. Č. Vrana. Podatci o kazivaču nalaze se u arhivi Odjela za etnologiju i antropologiju, Sveučilišta u Zadru.

Mirko, Pakoštane. Podatci o kazivaču nalaze se u arhivi Odjela za etnologiju i antropologiju, Sveučilišta u Zadru.

G. K. Pakoštane. Podatci o kazivaču nalaze se u arhivi Odjela za etnologiju i antropologiju, Sveučilišta u Zadru.

G. Vrana. Podatci o kazivaču nalaze se u arhivi Odjela za etnologiju i antropologiju, Sveučilišta u Zadru.

M. D. Radašinovci. Podatci o kazivaču nalaze se u arhivi Odjela za etnologiju i antropologiju, Sveučilišta u Zadru.

N. N. Pakoštane. Anonimizirani kazivač. Podatci o kazivaču dostupni su autoru teksta

T. D. Podatci o kazivaču nalaze se u arhivi Odjela za etnologiju i antropologiju, Sveučilišta u Zadru.

9. PRILOZI

Prilog 1. Položaj PP Vranskoga jezera. Park prirode Vransko jezero. Biograd na Moru, 2024.
<https://www.discover-biograd.com/hr/prirodne-ljepote/park-prirode-vransko-jezero>

Prilog 2. Stari grad Vrana. Lea Jureković Biondić. Vrana, 20.4.2021.

Prilog 3. Tradicionalna bunja na Modravama (19-20.st). Udruga Modrave Murter-Betina. Betina. <https://modrave-murter-betina.hr/povijest-modrava/>

Prilog 4. Fotografija prikazuje granicu Parka prirode Vransko jezero, naznačena crvenom bojom te granicu posebnog Ornitološkog rezervata, naznačena plavom bojom. Park prirode Vransko jezero. 2021. <https://www.pp-vransko-jezero.hr/prostorni-plan/>

Prilog 5. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog na Vranskom jezeru tijekom 2022. godine prikazuje obnovljenu ribarsku kućicu iz 19. stoljeća. Lea Jureković Biondić. Vransko jezero, 2022.

Prilog 6. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog na Vranskom jezeru tijekom 2021. godine prikazuje kanal Prosiku, a na istoj je vidljiv i drveni most namijenjen pješacima i biciklistima. Karla Rosić. Vransko jezero, 2021.